

Особлива частина

Регламентування інституту банківського рахунку законами України та нормативними актами Національного банку України

Види рахунків та порядок їх відкриття

Особливості відкриття рахунків у національній валюті фізичним особам

Порядок відкриття рахунків у національній валюті представництвам та установам нерезидентів. Рахунок типу «Н». рахунок типу «П»

Відкриття рахунків в іноземній валюті

Переоформлення і закриття рахунків

Безготівкові розрахунки

Платіжне доручення. Платіжна вимога-доручення. Розрахунки чеками. Акредитив

Розрахунки платіжними вимогами та інкасовими дорученнями

Арешт коштів на рахунках

Зупинення (припинення) операцій на рахунках

Міжбанківські розрахунки

6.1. Правове регулювання банківського рахунку

Інститут банківського рахунку не має чіткого регламентування в чинному законодавстві України, хоча окремі питання, що входять до цього поняття, відображено у відповідних законах та нормативних актах. Проте цього явно недостатньо для повного і цілісного регулювання правовідносин, пов'язаних зі здійсненням банками діяльності по відкриттю рахунків і проведенням касово-розрахункового обслуговування клієнтів. Насамперед слід зазначити, що чинний Цивільний кодекс України, хоча і містить гла-ву 33 «Розрахункові і кредитні відносини» (статті 380—385), проте її норми мають надто загальний характер і не відповідають вимогам сьогодення. Кодекс не передбачає договору банківсько-го рахунку як окремого виду договорів і не регулює прав і обо-в'язків сторін за цим договором, відповідальність за їх порушен-ня тощо.

Питання функціонування банківських рахунків регулюються окремими законодавчими актами, зокрема, Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зо-бов'язань» та Законом України «Про внесення до деяких законів України змін щодо відкриття банківських рахунків». Деякі зако-нодавчі акти комплексного характеру встановлюють певні нор-ми, що стосуються інституту банківського рахунку (наприклад, ст. 24 Закону України «Про підприємства в Україні», ст. 8 Зако-ну України «Про підприємництво», ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Зазначені питання також регулюються постановами Верховної Ради України (Постанова «Про норматив обігу платіжних документів в Україні» від 25 червня 1993 р., Постанова «Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 13 липня 1996 р.), указами Президента України (зокрема, Указом «Про заходи щодо нормалізації платіжної дисципліни в народному господарстві України» за № 227 від 16 березня 1995 р. з відповідними змінами і доповненнями, Указом «Про заходи щодо підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами» за № 167 від 4 березня 1998 р. та ін.).

Найбільш докладно і повно інститут банківського рахунку регламентується нормативними актами Національного банку України. Це передусім Інструкція про відкриття банками рахунків у національній і іноземній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України за № 527 від 18 грудня 1998 р. із наступними змінами і доповненнями, та Інструкція про безготівкові розрахунки в господарському обороті України, затверджена постановою Правління Національного банку України за № 204 від 2 серпня 1996 р. з наступними змінами і доповненнями, Інструкція про міжбанківські розрахунки в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України за № 621 від 27 грудня 1999 р.

Правові підвалини кодифікації норм, що стосуються інституту банківського рахунку, має заклати новий Цивільний кодекс України, проект якого прийнято Верховною Радою України у першому читанні у 1997 р. На відміну від чинного кодексу проєкт передбачає такі договори, як договір банківського рахунку, договір банківського вкладу, що мають широке застосування на практиці.

На сьогодні саме зазначені імперативні норми складають переважну частину норм серед тих, які регулюють відносини, пов'язані з банківським рахунком. На сучасному етапі, в умовах спаду виробництва, платіжної кризи, бюджетного дефіциту, затримки з виплатою заробітної плати як працівникам виробничої сфери, так і бюджетних організацій, держава прагне все більше регулювати різні сторони правовідносин щодо відкриття і функціонування банківського рахунку. Особливо це стосується підвищення ролі податкових та деяких інших державних органів (Державне казначейство, Пенсійний фонд тощо) у цих відносинах.

Як зазначалось, питання, що стосуються договору банківського рахунку, напрацьовані практикою і узагальнені теорією. Цей досвід було узагальнено і враховано при підготовці проєкту нового Цивільного кодексу України. Зокрема, ст. 1127 проєкту передбачено, що

за договором банківського рахунку банк зобов'язується прийняти і зарахувати на відкритий клієнтом рахунок кошти, що надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та здійснювати інші операції за рахунком. Банк може використовувати наявні на рахунку кошти, але не має права визначати і контролювати напрями використання коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені законом або договором, обмеження його права розпоряджатися коштами на свій розсуд.

Деякі положення проекту кодексу передбачені і чинним законодавством. Зокрема, ст. 381 Цивільного кодексу України встановлює, що юридичні та фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності розпоряджаються коштами, що зберігаються на їх рахунках у банках, згідно з цільовим призначенням цих коштів.

Без згоди юридичних та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності списання (стягнення) коштів, що знаходяться на їх рахунках у банках, не допускається за винятком випадків, установлених законами України, а також за рішенням суду, арбітражного суду та за виконавчими написами нотаріусів.

Водночас слід зазначити, що зі специфіки правовідносин, що регулюють відкриття і ведення банківського рахунку, в яких переплітаються диспозитивні і імперативні норми, впливають і особливості укладення договору банківського рахунку, порядку відкриття рахунку. Вони визначаються не лише домовленістю сторін і правилами комерційного банку, а й досить жорстко регулюються законами України, указами Президента України і нормативними актами Національного банку України. Це передусім зумовлено фіскальними цілями, оскільки рух коштів на рахунках найпростіше проконтролювати і разом з тим відстежувати сплату податків, з рахунків зручно стягнути кошти на погашення заборгованості, насамперед податкової тощо. Тому законодавством встановлюються обов'язки для банку і клієнта, які не зовсім впливають із змісту договору про відкриття рахунку і встановлюють певні умови, що не залежать від волевиявлення сторін.

Так, на сьогодні важливим для інституту банківського рахунку є Закон України «Про внесення до деяких законів України змін щодо відкриття банківських рахунків», прийнятий 16 грудня 1997 р. До його прийняття юридичній особі (її філіям, відділенням та іншим відокремленим підрозділам, що не мають статусу юридичної особи), фізичній особі — суб'єкту підприємницької діяльності дозволялось відкривати лише один розрахунковий (поточний) рахунок (а саме через цей рахунок мали здійснюватися всі безготівкові операції). Цим же законом суб'єктам господарювання було надано право

відкривати декілька рахунків у будь-яких банках на свій вибір і за згодою цих банків у поряд-ку, що встановлюється Національним банком України. Зазначений Закон вніс відповідні зміни до ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність», ч. 3 ст. 24 Закону України «Про підприємства в Україні», ч. 6 та 7 ст. 8 Закону України «Про підприємництво». Лібералізація порядку відкриття рахунку зумовлювалась умовами переходу до ринкової економіки, необхідністю забезпечення інтересів клієнтів у разі поганого фінансового становища банку, шляхом надання їм можливості розподілу своїх коштів між банками для підвищення гарантії хоча б часткового їх збереження у разі банкрутства одного з банків, створення біль-ших зручностей для використання своїх коштів тощо.

Водночас зазначеними законами встановлено низку положень, спрямованих на забезпечення фіскальних інтересів, недопущення використання права відкриття декількох рахунків з метою ухилення від своєчасної сплати податків та обов'язкових зборів.

Так, закони України «Про банки і банківську діяльність» (ст. 31), «Про підприємства в Україні» (ст. 24), «Про підприємництво» (ст. 8) були доповнені аналогічними за своїм змістом положеннями, які передбачають однією з обов'язкових умов відкриття рахунку суб'єкта підприємницької діяльності пред'явлення копії документа, що підтверджує взяття суб'єкта на податковий облік, та встановлюють обов'язок банків і суб'єктів підприємницької діяльності протягом трьох робочих днів з дня відкриття або закриття рахунку надсилати повідомлення про це податково-му органу, в якому обліковується такий суб'єкт підприємницької діяльності, як платник податків. Форма і зміст повідомлень про відкриття або закриття рахунків юридичних та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності встановлюється централь-ним податковим органом України.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну податкову службу в Україні» від 5 лютого 1998 р. затверджена нова редакція ст. 11, де, зокрема у п. 7, додатково встановлена відповідальність банків і суб'єктів підприємницької діяльності за неповідомлення про відкриття або закриття рахунку у вигляді стягнення від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відповідно до ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність», а також ст. 24 Закону України «Про підприємства в Україні» та ст. 8 Закону України «Про підприємництво» Державною податковою адміністрацією України наказом за № 100 від 7 березня 1998 р. затверджені форма і зміст по-відомлень про відкриття (закриття) рахунків суб'єктів підприємницької діяльності, що подаються відповідно установами банків та суб'єктами підприємницької діяльності.

Отже, відкриттю рахунку і відповідно укладенню договору банківського рахунку з юридичною або фізичною особою — суб'єктом підприємницької діяльності обов'язково передуює взяття її на податковий облік і надання копії документа на підтвердження цього факту, а відкриття та закриття рахунку зумовлює обов'язок повідомити про це податковий орган. Більше того, вже після оформлення відкриття рахунку здійснення всіх розрахункових операцій, крім зарахування коштів, починається лише після одержання повідомлення податкового органу про взяття рахунку на облік. Таке правило включено до Інструкції про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті на виконання ст. 18 Указу Президента України «Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі» за № 41 від 21 січня 1998 р.

Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» також пов'язує відкриття поточних рахунків з наявністю копії документа про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України.

Таким чином, у відкритті рахунків, крім сторін за договором — банку і-клієнта, значну роль відіграють державні органи.

Отже, з одного боку, посилюється вплив державних контролюючих органів на регулювання операцій за поточними рахунками, з другого — Закон України «Про внесення до деяких законів України змін щодо відкриття банківських рахунків» значно розширює права банків і клієнтів, надаючи їм можливість відкривати не один, як раніше, а декілька рахунків у будь-яких банках України.

Щоправда, відповідно до п. 2 розд. II «Прикінцеві положення» цього Закону тимчасово до створення умов для здійснення контролю за проведенням операцій на рахунках у банках, у тому числі щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) за наявності у юридичних осіб та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності рахунків у кількох установах банків, до 1 січня 1999 р. суб'єктам підприємницької діяльності було дозволено відкривати розрахункові (поточні) рахунки не більш як у двох установах банків.

Крім того, пунктом 4 прикінцевих положень передбачено обов'язок банку при надходженні розрахункових документів щодо списання (стягнення) у безспірному

порядку сум податкової заборгованості у разі нестачі чи відсутності коштів на основному рахунку повідомляти юридичним та фізичним особам — суб'єктам підприємницької діяльності про надходження зазначених документів. Ці особи за таких обставин зобов'язані протягом трьох робочих днів перерахувати своїм розрахунковим документом залишки коштів клієнтів з інших розрахункових (поточних) рахунків на основний рахунок для забезпечення погашення зазначеної заборгованості або провести погашення такої заборгованості з додаткового рахунку.

Водночас варто зауважити, що закон не встановив відповідальності за невиконання цього зобов'язання боржником і не передбачив якихось механізмів, які примушували б до його виконання. Більше того, зазначений обов'язок встановлений лише щодо податкової заборгованості, тоді як на картотеці до основного рахунку обліковуються й інші розрахункові документи на стягнення в безспірному порядку коштів (за рішеннями судів, визнаними претензіями тощо).

На практиці це створює певні труднощі при стягненні заборгованості з недобросовісних боржників, які використовують можливість відкриття додаткових рахунків для ухилення від погашення своїх боргів.

При відкритті рахунків на банки покладаються певні контрольні функції і обов'язки перед державними органами та третіми особами, що виходять за межі суто договірних відносин між банками і клієнтами. Цей порядок докладно регламентується в Інструкції про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті, затвердженій постановою Правління Національного банку України від 18 грудня 1998 р. № 527 (далі — Інструкція про відкриття рахунків).

Залежно від того, з якою метою відкриваються рахунки, розрізняють види банківських рахунків та режим виконуваних за цими рахунками операцій. Порядок їх відкриття має певні особливості, передусім він залежить від того, для кого відкривається рахунок у банку (підприємство, фізична особа тощо), а також у якій валюті.

6.2. Види рахунків та порядок їх відкриття

Розрізняють такі основні види рахунків:

Поточні рахунки відкриваються підприємствам* усіх видів та форм власності, а також їх відокремленим підрозділам для зберігання грошових коштів та здійснення усіх видів банківських операцій відповідно до чинного законодавства України.

Поточні бюджетні рахунки відкриваються підприємствам (їх відокремленим підрозділам), яким виділяються кошти за рахунок державного або місцевого бюджету для їх цільового використання.

До поточних рахунків належать також рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються на підставі рішень Кабінету Міністрів України і Національного банку України, з визначенням режиму цих рахунків.

Депозитні рахунки підприємствам та їх відокремленим підрозділам відкриваються на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та установою банку на визначений у договорі строк. Кошти на депозитні рахунки перераховуються з поточного рахунку і після закінчення строку зберігання повертаються на поточний рахунок. Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунку забороняється.

У разі потреби в акумуляції коштів для виїзду на лікування за кордон відкриття рахунку здійснюється в порядку, передбаченому Положенням про порядок направлення громадян на лікування за кордон, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України за № 991 від 9 грудня 1995 р.

Рахунки виборчих фондів відкриваються для фінансування передвиборної агітації кандидатам у народні депутати, довіреним особам кандидатів у депутати, уповноваженим особам політичних партій чи виборчих блоків партій після їх реєстрації відповідними виборчими комісіями згідно зі ст. 37 Закону України «Про вибори народних депутатів України».

Кореспондентські рахунки — рахунки, які відкриваються комерційному банку (філії) для здійснення розрахунків, що їх виконує один банк за дорученням і на кошти іншого банку на підставі укладеного кореспондентського договору.

Порядок відкриття і функціонування кореспондентських рахунків регулюється окремим Положенням про міжбанківські розрахунки в Україні, затвердженим постановою Правління Національного банку України за № 414 від 8 жовтня 1998 р.

Слід звернути увагу на те, що хоча у багатьох законах йдеться про відкриття розрахункових (поточних) рахунків, в Інструкції про відкриття рахунків термін «розрахунковий рахунок» не вживається, натомість у цьому значенні вживається «поточний рахунок». Варто зазначити, що до цього часу поняття «розрахунковий (поточний) рахунок» вживалися практично паралельно, в одному значенні. У науковій літературі [8, 224—226; 10, 431] і в нормативних актах робилися спроби визначити відмінність між цими видами рахунків в основному за суб'єктами, яким вони відкриваються: суб'єктам підприємницької діяльності — розрахункові рахунки, некомерційним бюджетним організаціям — поточні, юридичним особам — розрахункові, структурним підрозділам — поточні.

Проте такий поділ мав штучний, практично лише термінологічний характер, оскільки відмінності в режимі здійснення операцій за зазначеними рахунками не було.

У 1997 р. в Україні була проведена реформа бухгалтерського обліку. Постановою Правління Національного банку України за № 388 від 21 листопада 1997 р. було затверджено новий План рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків відповідно до вимог світових стандартів. У Плані рахунків згідно зі світовою практикою передбачаються саме поточні рахунки, тобто такі, за якими здійснюються регулярні зарахування коштів за продані, поставлені товари, надані послуги тощо, а також списання коштів для розрахунків з бюджетами та державними цільовими фондами (податків та інших платежів), на виплату заробітної плати, одержання готівки,

розрахунки з постачальниками тощо, тобто поточні розрахунки.

Таким чином, тепер у банках відкриваються *поточні рахунки*, а назва «*розрахункові рахунки*» не застосовується, оскільки, по су-ті, ці поняття тотожні.

Розглядаючи питання відкриття рахунків, слід звернути увагу на одну загальну умову, яка повинна дотримуватися при відкритті більшості рахунків. Уведення до Інструкції про відкриття рахунків такої вимоги було зумовлено непоодинокими випадками відкриття рахунків на підставних осіб з використанням загублених чи викрадених документів. Такі рахунки використовуються для викрадання коштів, відмивання «брудних», тобто здобутих злочинним шляхом грошей, незаконних валютних операцій то-що. Для посилення боротьби з такими явищами в Інструкції встановлено, що документи на відкриття усіх банківських рахунків суб'єктів підприємницької діяльності особисто подають до банку особи, які мають право першого і другого підписів і повноваження яких перевіряються уповноваженим працівником банку. У разі зміни особи (осіб), яка має право підпису, ново-призначена особа (особи) повинна особисто подати до банку картки із зразками підпису та пред'явити паспорт.

Фізичні особи при відкритті рахунків на своє ім'я також повинні з'явитися особисто і пред'явити паспорт чи документ, що його замінює. У разі відкриття рахунку на ім'я неповнолітніх осіб чи на ім'я іншої особи за довіреністю пред'являється паспорт (документ, що його замінює) тієї особи, яка відкриває рахунок.

У разі відкриття рахунків особисто неповнолітніми, яким не виповнилося 16 років, вони подають свідоцтво про народження та довідку із зразком підпису неповнолітнього, видану навчальним закладом, де він навчається, або картку із зразком підпису, засвідчену у встановленому законодавством порядку. Рахунки також можуть бути відкриті у присутності одного із батьків із наданням паспорта та свідоцтва про народження неповнолітнього.

Крім того, уповноважений працівник банку зобов'язаний зняти в присутності осіб, які відкривають рахунки, копії з чотирьох сторінок паспорта або документа, що його замінює, свідоцтва про народження, які зберігаються в юридичній справі.

Для відкриття поточних та поточних бюджетних рахунків підприємства подають до установ банків такі документи:

— *заяву на відкриття рахунку* встановленого зразка, що підписується керівником та головним бухгалтером підприємства. Якщо в штаті підприємства немає посади головного бухгалтера чи іншої службової особи, яка виконує його обов'язки, то заява підписується лише керівником;

— *копію свідоцтва про державну реєстрацію* в органі державної виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально чи органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію. Бюджетні установи та організації замість свідоцтва про державну реєстрацію подають копію довідки про внесення до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України, засвідчену нотаріально або органом, що видав відповідну довідку;

— *копію належним чином зареєстрованого статуту (положення)*, засвідчену нотаріально чи реєструючим органом. Положення, які затверджуються постановами Кабінету Міністрів України чи указами Президента України, нотаріального засвідчення не потребують.

Установи та організації, які діють на підставі законів, статутів (положення) не подають. Підприємства, що діють на підставі лише установчого договору, замість статуту надають нотаріально засвідчену копію установчого договору;

— *копію документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік*;

— *довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України*;

— *картку із зразками підписів осіб, яким відповідно до чинного законодавства та установчих документів підприємства розпорядження рахунком та підпису розрахункових документів. Картка містить також* *надано право*

зразок відбитка печатки підприємства.

Порядок оформлення картки із зразками підписів та відбитком печатки також регулюється окремим розділом Інструкції про відкриття рахунків. Цей документ потрібний для забезпечення надійного і безпечного користування власником коштами, що знаходяться на його рахунку. Усі операції за рахунком, за винятком випадків, передбачених законами України, можуть здійснюватися за розпорядженням клієнта. Для підтвердження того факту, що таке розпорядження (відповідна форма розрахункового документа) підписане саме уповноваженими особами власника рахунку, банківські працівники зобов'язані звірити підписи і відбитки печатки на таких документах із зразками на картці. Зазначені правила спрямовані на те, щоб уникнути можливості розкрадання або інших зловживань з коштами, що знаходяться на рахунках. Крім того, такий порядок зручний для клієнтів, оскільки для проведення будь-якої операції керівнику юридичної особи та головному бухгалтеру або уповноваженим особам не обов'язково кожного разу особисто з'являтися до банку. Це може робити будь-який працівник клієнта без оформлення довіреності або якихось інших документів на підтвердження його повноважень за умови надання банкові належно оформлених розрахункових документів.

Картку із зразками підписів та відбитком печатки подають усі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, яким відкриваються рахунки в установах банків.

Право першого підпису належить керівникові підприємства, якому відкривається рахунок, а також службовим особам, уповноваженим керівником.

Право другого підпису належить головному бухгалтеру чи службовій особі, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку (за відсутності посади головного бухгалтера — уповноваженій керівником службовій особі).

Найчастіше уповноваженими особами є один або декілька заступників керівника та заступник головного бухгалтера або інший працівник бухгалтерії.

Як правило, в картці є кілька зразків підписів, щоб за тимчасової відсутності керівника

або головного бухгалтера не створювались перешкоди для здійснення поточних розрахунків юридичної особи.

Право першого підпису не може бути надано головному бухгалтеру та іншим особам, які мають право другого підпису.

Право другого підпису не може бути надано особам, які користуються правом першого підпису.

За рахунками юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів, у штаті яких немає осіб, яким може бути надане право другого підпису, а також підприємців без створення юридичної особи до установи банку подається нотаріально засвідчена картка із зразками підписів осіб, яким належить право першого підпису.

У картку із зразками підписів та відбитком печатки обов'язково включається зразок відбитка наданої підприємству та його відокремленим підрозділам печатки. Використання печаток, призначених для спеціальних цілей, наприклад, «для пакетів», «для перепусток», не допускається.

За тимчасової відсутності печатки у новоствореного підприємства, а також у зв'язку з реорганізацією, зміною найменування чи підпорядкованості, спрацьованістю чи втратою печатки керівник установи банку надає власникові рахунку строк для виготовлення нової печатки.

Комітети первинних організацій добровільних товариств, яким печатка не надана, можуть користуватися печаткою вищих органів або печаткою тих організацій, при яких вони знаходяться. У картці із зразками підписів та відбитком печатки у графі «Зразок відбитка печатки» має бути проставлений зразок печатки, якою користуватиметься первинна організація добровільного товариства.

Картка із зразками підписів та відбитком печатки має бути за загальним правилом засвідчена підписом керівника (заступника керівника) вищого органу та печаткою цього

органу або нотаріально.

У разі призначення тимчасово виконуючого обов'язки керівника чи головного бухгалтера подається нова тимчасова картка тільки із зразками підписів особи, котра тимчасово виконує обов'язки керівника чи головного бухгалтера, засвідчена вищою організацією чи нотаріально.

У картці із зразками підписів та відбитком печатки зазначається номер рахунку, а також ідентифікаційний код (номер) власника рахунку, що проставляється на підставі відповідних довідок статистичних чи податкових органів.

Говорячи про поточні бюджетні рахунки, окремо слід зупинитися на таких поняттях, як Єдиний казначейський рахунок та реєстраційні рахунки бюджетних установ.

Річ у тому, що після створення на підставі Указу Президента України за № 335 від 27 квітня 1995 р. Державного казначейства України здійснювався процес поступового переходу до казначейської системи виконання Державного бюджету. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України за № 13 від 14 січня 1997 р. «Про впровадження казначейської системи виконання Державного бюджету» з 1 лютого 1997 р. почалося поетапне запровадження касового виконання Державного бюджету за видатками через територіальні органи Державного казначейства України.

Статтю 41 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» передбачено, що «з 1 січня 1999 року касове виконання Державного бюджету України за доходами (за винятком доходів, кошти від яких надходять на рахунки Державної митної служби України) здійснюються органами Державного казначейства України.

З 1 квітня 1999 року видатки Державного бюджету України здійснюються через реєстраційні рахунки установ і організацій в органах Державного казначейства України».

Казначейська система виконання Державного бюджету означає акумуляцію всіх бюджетних коштів на рахунках, що відкриваються в установах банків на ім'я органів Державного казначейства України. Зазначені рахунки діють у єдиному режимі, створюючи таким чином загальнодержавну систему єдиного казначейського рахунку. На ньому знаходяться кошти всіх установ і організацій, які переведено на казначейське виконання Державного бюджету за видатками. Бюджетні ж рахунки розпорядників коштів в установах банків закриваються. Бюджетним установам в органах казначейства відкриваються реєстраційні рахунки в порядку, визначеному Інструкцією про відкриття реєстраційних рахунків органами Державного казначейства України, затвердженою наказом Головного управління Державного казначейства за № 32 від 9 квітня 1997 р. (zareєстрована в Міністерстві юстиції 12 травня 1997 р. за № 172/1976). Такі рахунки не є банківськими, з них безпосередньо не здійснюється перерахування коштів суб'єктам господарської діяльності, які виконали роботи, надали послуги, продали товари тощо, розпорядниками бюджетних коштів.

Кошти перераховуються з Єдиного казначейського рахунку, відкритого в установах банків на ім'я органів Державного казначейства України, на підставі документів, підписаних уповноваженими працівниками цих органів і завірених печатками органів казначейства. Тому при розгляді питань, пов'язаних з розрахунками бюджетних установ і організацій, треба чітко визначити, який рахунок їм відкрито, — поточний бюджетний у банку чи реєстраційний у органі Державного казначейства, оскільки режим їх відрізняється. Правовідносини з функціонування реєстраційних рахунків регулюються нормативними актами Державного казначейства України, а не Національного банку України. До них, зокрема, крім зазначеної Інструкції, належать також Тимчасова інструкція про порядок касового виконання Державного бюджету за видатками та Положення про Єдиний казначейський рахунок, затверджені наказом Головного управління Державного казначейства за № 28 від 21 березня 1997 р. (zareєстрованим у Міністерстві юстиції України за № 102/1906 від 21 березня 1997 р.). Порядок безспірного списання коштів із реєстраційних рахунків установ і організацій, оплата видатків яких здійснюється з Єдиного казначейського рахунку, затверджений наказом Головного управління Державного казначейства за № 25 від 22 березня 1999 р. (zareєстрований у Міністерстві юстиції України за № 233/3526 від 15 квітня 1999 р.).

Водночас варто зауважити, що у зв'язку з запровадженням касового виконання Державного бюджету органами казначейства кількість поточних бюджетних рахунків у банках постійно зменшуватиметься.

Аналогічний процес відбувається щодо позабюджетних коштів бюджетних установ, тобто отриманих понад асигнування, виділені із Державного бюджету, за надані цими установами послуги тощо. Відповідно до Указу Президента України за № 173 від 15

лютого 1999 р. «Про внесення змін до Указу Президента України від 27 квітня 1995 року № 355» і Постанови Кабінету Міністрів України № 180 від 17 лютого 1999 р. «Про деякі питання діяльності Державного казначейства України» наказом Головного управління Державного казначейства України за № 27 від 25 березня 1999 р. (зареєстрованим у Міністерстві юстиції України за № 202/3495 від 1 квітня 1999 р.) затверджений Порядок казначейського обслуговування позабюджетних коштів установ і організацій, що утримуються за рахунок коштів Державного бюджету. Відповідно до цього Порядку для обліку таких коштів відкриваються спеціальні реєстраційні рахунки в органах Державного казначейства.

При відкритті поточних рахунків відокремленим підрозділам підприємств до установи банку, в якій відкривається поточний рахунок відокремленому підрозділу, подаються

такі документи:

— *заява про відкриття поточного рахунку* встановленого зразка за підписом керівника та головного бухгалтера відокремленого підрозділу, за відсутності посади головного бухгалтера чи особи, на яку покладено обов'язок ведення бухгалтерського обліку, — за підписом керівника;

— *копія свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи* в органі державної виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчена нотаріально чи органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію;

— *копія довідки про внесення відокремленого підрозділу до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України*, засвідчена нотаріально або органом, що видав цю довідку;

— *копія належним чином оформленого положення про відокремлений підрозділ*, засвідчена нотаріально чи органом, що створив відокремлений підрозділ;

— *картка з відбитком печатки та зразками підписів службових осіб підрозділу*, яким згідно з чинним законодавством та відповідними документами підприємства надано право розпорядження рахунком та підпису розрахункових документів. Зразки підписів

та повноваження службових осіб засвідчуються нотаріально або керівником підприємства — юридичної особи, до складу якого входить відокремлений підрозділ;

— клопотання підприємства або відповідного органу приватизації (щодо структурних підрозділів, які виділяються в процесі приватизації) до банку, в якому відкривається поточний рахунок відокремленому підрозділу,

про відкриття рахунку

із зазначенням місцезнаходження підприємства, його ідентифікаційного коду, номера основного поточного рахунку та банку, в якому він відкритий, а також податкового органу, в якому підприємство стоїть на обліку;

— копії документів про взяття на податковий облік юридичної особи, яка створила відокремлений підрозділ, та відокремленого підрозділу (від податкового органу за місцезнаходженням цього підрозділу), засвідчені податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку;

— довідка про реєстрацію в органах Пенсійного фонду.

Колективні сільськогосподарські підприємства, товариства споживчої кооперації, політичні партії та громадські організації, релігійні організації (релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади) для відкриття рахунку додатково мають подати протокол загальних зборів про створення або копію протоколу (витяг з протоколу), засвідчену нотаріально.

Профспілкові організації для відкриття поточного рахунку подають до установи банку, крім заяви про відкриття поточного рахунку, картки із зразками підписів та довідки про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України, статут (витяг із статуту) відповідної профспілки, засвідчений нотаріально або вищим профспілковим органом, та витяг з рішення загальних зборів (конференції) профорганізації про обрання профспілкового комітету та голови профспілкового комітету, засвідчений нотаріально або вищим профспілковим органом.

Орендні підприємства додатково подають копію договору оренди, засвідчену нотаріально.

Довірчі товариства, крім подання загальних документів, які вимагаються для відкриття рахунку, укладають з установою банку договір на відкриття та обслуговування рахунку з довірчими товариствами відповідно до Типового договору на обслуговування комерційним банком довірчого товариства, затвердженого наказом Фонду державного майна України за № 583 від 24 грудня 1993 р. і наказом Національного банку України за № 30 від 18 лютого 1994 р.

Для рахунків **виборчих фондів** передбачені особливості їх відкриття та функціонування. Вони відкриваються за заявою кандидатів у народні депутати, довірених осіб кандидатів у депутати, уповноважених осіб політичних партій або виборчих блоків партій після їх реєстрації відповідними виборчими комісіями. До заяви додається рішення про їх реєстрацію відповідною виборчою комісією та картка із зразками підписів (незалежно від кількості підписів), засвідчена нотаріально.

Якщо картка містить зразок підпису тільки кандидата у депутати, то зразок його підпису може бути поданий у присутності уповноваженого працівника банку та засвідчений цим працівником після пред'явлення документів, що засвідчують особу кандидата у депутати, та рішення про його реєстрацію у відповідній виборчій комісії.

Рахунки виборчих фондів закриваються через місяць з дня проведення виборів (повторних виборів). Не використані під час виборчої кампанії кошти виборчих фондів за рішенням Центральної або відповідних окружних виборчих комісій перераховуються до Державного бюджету України. Якщо проводяться повторні вибори кандидата у депутати, він має право розпоряджатися коштами, що залишилися в його власному виборчому фонді за умови подання рішення відповідної виборчої комісії про реєстрацію кандидата в народні депутати на повторні вибори.

Для забезпечення таких видів діяльності, як **виробнича кооперація, спільне виробництво** та інші види спільної діяльності (ст. 432—434 Цивільного кодексу України), що здійснюються на підставі договорів (контрактів) **без утворення юридичної особи,**
в

установах банків відкривається лише один поточний рахунок при поданні:

— *заяви про відкриття рахунку*, підписаної особою, якій на підставі довіреності надано право розпорядчого підпису при проведенні грошових операцій за цим рахунком;

— *копії договору про здійснення сумісної діяльності*, засвідченої нотаріально;

— *копії документа про реєстрацію такого договору (контракту)*, засвідченої нотаріально або органом, що видав документ про реєстрацію (подається тільки за договорами з участю іноземних інвесторів);

— *рішення учасників договору про визначення осіб, яким надається право розпорядчого підпису* при проведенні грошових операцій за цим рахунком, що оформляється у вигляді довіреності;

— *картки із зразками підписів осіб*, які мають право розпоряджатися рахунком, засвідченої нотаріально. У картці із зразками підписів ставиться зразок відбитка печатки учасника договору, якому за довіреністю усіх учасників договору про сумісну діяльність надано право розпорядчого підпису при проведенні грошових операцій за цим рахунком;

— *копії документа, що підтверджує взяття підприємства (резидента) на податковий облік*, засвідченої податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку.

Відмітка установи банку про відкриття рахунку ставиться на титульній сторінці першого примірника договору (контракту).

При відкритті рахунку для формування статутного фонду гос-подарського товариства подається: рішення засновників про визначення особи, якій надається право розпорядчого підпису при проведенні грошових операцій за цим рахунком, яке

оформляється у вигляді довіреності, засвідченої нотаріально (якщо серед засновників є фізична особа); копія установчого договору, засвідчена нотаріально (якщо серед засновників є фізична особа); заява про відкриття рахунку, підписана уповноваженою засновниками особою; картка із зразком підпису особи, якій засновниками надано право розпорядчого підпису, засвідчена уповноваженим працівником банку.

Кошти з цього рахунку перераховуються тільки на поточний рахунок зареєстрованого в установленому порядку господарсько-го товариства або повертаються засновникам, учасникам.

Варто зазначити, що паралельно з наданням документів на відкриття рахунку між установою банку і власником рахунку має бути укладено договір, в якому можуть передбачатися додаткові умови щодо функціонування відповідного рахунку. Стосовно поточних рахунків укладається договір на здійснення розрахунково-касового обслуговування.

Фізичним особам — суб'єктам підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, поточні та інші рахунки відкриваються на їх ім'я за умови надання паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу. Для відкриття рахунку до установи банку ними подаються: заява про відкриття рахунку, підписана підприємцем; копія свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності, засвідчена нотаріально або органом, що його видав; картка із зразком підпису, засвідчена нотаріально або уповноваженим працівником банку; копія документа, що підтверджує взяття фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності на податковий облік, засвідчена податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку; довідка про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України. За довіреністю підприємця, що засвідчена нотаріально, рахунком підприємця можуть розпоряджатися інші особи.

У разі смерті підприємця його права і обов'язки щодо розпорядження коштами на рахунках переходять до його спадкоємців відповідно до чинного законодавства України.

6.3. Особливості відкриття рахунків у національній валюті фізичним особам

Інструкцією про відкриття рахунків окремо регулюються по-рядок відкриття рахунків фізичним особам, які не займаються підприємницькою діяльністю, та використання коштів за цими рахунками. Фізичним особам рахунки в національній валюті відкриваються двох основних видів: вклади «до запитання» (поточні рахунки) та вкладні (депозитні) рахунки.

Поточні рахунки призначені для обліку коштів фізичних осіб «до запитання», зберігання коштів та для проведення безготівкових розрахунків з іншими фізичними та юридичними особами.

Вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб призначені для обліку коштів, внесених на встановлений у договорі строк. Розрахунки з іншими фізичними та юридичними особами за цими рахунками не здійснюються.

Вкладні рахунки відкриваються на підставі договору про відкриття вкладного рахунку з видачею вкладникові вкладного документа. Таким документом може бути ощадна книжка (іменна чи на пред'явника) або інший, виданий банком документ, що засвідчує укладення з банком договору. Слід підкреслити, що фізичній особі-нерезиденту видається іменна ощадна книжка.

У договорі обумовлюються: сума, що вноситься або перераховується на вкладний рахунок; строк зберігання та порядок повернення коштів після закінчення строку зберігання (виплата готівкою, перерахування на поточний рахунок вкладника та ін.); розмір сплати відсотків, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін; умови розірвання договору; інші умови за погодженням сторін. На підставі документа податкового органу в договорі зазначається ідентифікаційний номер фізичної особи (резидента).

Кошти на вкладні рахунки фізичних осіб можуть бути вне-сені готівкою, перераховані з власного вкладного рахунку в ін-шому банку чи з поточного рахунку в національній чи іноземній валюті.

Слід зазначити, що особливості регулювання депозитних операцій і укладення строкових депозитних договорів як з фізичними, так і юридичними особами визначаються Правилами здійснення депозитних операцій для банківських депозитів, нова редакція яких затверджена постановою Правління Національного банку України за № 250 від 30 червня 1998 р. з доповненням за № 19 від 19 січня 1999 р.

Поточні і депозитні рахунки в національній валюті можуть відкриватися не тільки резидентам — громадянам України, а й резидентам-іноземцям та особам без громадянства, що отримали посвідку на проживання в Україні, а також нерезидентам — громадянам України, що постійно проживають за межами України.

Вкладні «до запитання» (поточні) рахунки можуть відкриватися також деяким нерезидентам-іноземцям та особам без громадянства, а саме тим, хто:

— проживає в Україні відповідно до відкритої візи строком до одного року або документів, що підтверджують законність їх перебування на території України відповідно до вимог чинного законодавства, чия оплата праці згідно з трудовою угодою (контрактом) здійснюється в національній валюті України (за довідкою організації, установи, посольства, представництва про оплату праці нерезидента);

— отримав спадщину та успадковані кошти в Україні (за наявності підтверджуючих документів);

— отримав прибуток у результаті вкладення іноземної інвестиції в економіку України.

Вкладні (депозитні) рахунки відкриваються нерезидентам-іноземцям та особам без

громадянства, що проживають в Україні відповідно до відкритої візи строком до одного року або документів, що підтверджують законність їх перебування на території України (за наявності підтвердження джерел походження готівкових коштів у грошовій одиниці України чи при перерахуванні коштів з власного поточного рахунку).

Поточні рахунки відкриваються на підставі: заяви фізичної особи; документа, що посвідчує особу (паспорт або документ, що замінює його); договору на відкриття та обслуговування рахунку між установою банку та громадянином; картки із зразком підпису, який зроблений у присутності працівника банку, що відкриває рахунок, та засвідчується цим працівником.

У договорі між установою банку та фізичною особою зазначається номер, дата та ким виданий документ, що засвідчує фізичну особу (паспорт або документ, що замінює його), адреса постійного місця проживання, а також ідентифікаційний номер фізичної особи — платника податку (резидента), що вноситься в договір на підставі відповідного документа, виданого податковим органом.

Відкриття рахунку однією фізичною особою іншій особі здійснюється за умови подання паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу, яка відкриває рахунок, та укладення угоди між банком і цією особою. Відкриття рахунку та виконання операцій за таким рахунком здійснюються тільки за наявності довіреності, засвідченої в установленому чинним законодавством України порядку.

Виконання операцій на поточних рахунках здійснюється на підставі розрахункових документів у безготівковій та готівковій формах.

При проведенні операцій у безготівковій формі фізичні особи мають дотримуватися вимог, передбачених Інструкцією № 7 Національного банку України про безготівкові розрахунки в гос-подарському обороті України.

На поточні рахунки в національній валюті фізичних осіб-резидентів зараховуються:

— оплата праці, пенсії, допомоги, авторські гонорари за літературні роботи, музичні твори, витвори образотворчого мистецтва, за артистичну діяльність, наукові роботи та винаходи;

— виплати страхових сум;

— орендна плата за найм житлових помешкань, рухомого і нерухомого майна;

— відшкодування шкоди, заподіяної робітникам та службовцям каліцтвом або в разі втрати годувальника;

— кошти в національній валюті за продану іноземну валюту;

— кошти за реалізоване власне майно та за здану сільськогосподарську продукцію;

— інші надходження у випадках, що не суперечать чинному законодавству України.

З поточних рахунків у національній валюті фізичних осіб-резидентів за розпорядженням власника чи за його дорученням проводяться такі операції:

— розрахунки за надані послуги юридичними та фізичними особами;

— розрахунки за придбані на підприємствах торгівлі товари;

— відрахування до державного та місцевих бюджетів обов'язкових та інших платежів;

- розрахунки за участь у створенні підприємств різних форм власності;

- розрахунки за купівлю та продаж цінних паперів на біржово-му або позабіржовому ринках;

- розрахунки за купівлю готівкової іноземної валюти;

- розрахунки за купівлю іноземної валюти за дорученням фізичної особи, яка виїжджає на постійне місце проживання за кордон, для подальшого зарахування на її поточний рахунок в іноземній валюті (копії документів про виїзд з України за-лишаються в уповноваженому банку);

- інші операції у випадках, що не суперечать чинному законо-давству України.

Забороняється перерахування коштів на будь-який рахунок фізичних осіб-нерезидентів.

На поточні рахунки фізичних осіб-нерезидентів (за наявності підтвердження джерел надходження готівкових коштів у грошовій одиниці України чи при перерахуванні коштів з власного по-точного рахунку) **зараховуються відповідно:**

- кошти, одержані як оплата праці, допомога, авторські гоно-рари;

- кошти, одержані як відшкодування шкоди, заподіяної робіт-никам та службовцям каліцтвом;

- кошти від продажу власного майна;
- успадковані кошти;
- кошти, отримані в результаті здійснення іноземної інвестиції в економіку України;
- виплати страхових сум;
- кошти, раніше зняті власником з рахунку, але не використані або не повністю використані;
- інші надходження, що не суперечать чинному законодавству України.

З поточних рахунків у національній валюті фізичних осіб-не резидентів за розпорядженням власника чи за його довіреністю проводяться операції в грошовій одиниці України:

- видача коштів готівкою;
- видача платіжних документів для здійснення безготівкових розрахунків;
- розрахунки у безготівковій формі за послуги, надані юридичними та фізичними особами на території України;
- сплата мита, податків та інших обов'язкових платежів;

— сплата страхових та членських внесків;

— здійснення платежів з відшкодування витрат судовим, слід-чим, арбітражним, нотаріальним та іншим органам;

— перерахування на рахунок іншої фізичної особи;

— перерахування на інший власний поточний рахунок в іншо-му банку України чи на вкладний рахунок;

— перерахування на рахунок юридичної особи-резидента як внесок до її статутного фонду у випадках, передбачених чин-ним законодавством;

— перерахування на рахунок юридичної особи-резидента як ре-інвестування в об'єкт первинного інвестування чи в інші об'єкти інвестування відповідно до чинного законодавства України;

— перерахування за купівлю іноземної валюти (купівля інозем-ної валюти за кошти в грошовій одиниці України з ураху-ванням нарахованих відсотків за залишками коштів на ра-хунку);

— інші операції, що не суперечать чинному законодавству України.

Поточний рахунок фізичної особи закривається на підставі його заяви або у разі смерті та в інших випадках, передбачених договором або чинним законодавством України.

З вкладних рахунків фізичних осіб-нерезидентів у разі закінчення строку договору проводяться операції в грошовій одиниці України (при закритті рахунку):

- виплата готівкових коштів;
 - виплата платіжними документами;
 - перерахування на власний поточний рахунок.
-

6.4. Порядок відкриття рахунків у національній валюті України представництвам, установам та нерезидентам-інвесторам

Особливі правила встановлені для відкриття рахунків у національній валюті України представництвам та установам нерезидентів.

Представництва та установи нерезидентів в Україні, яким можуть відкриватися рахунки в національній валюті, поділяють на дві основні групи:

- представництва та установи нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю, а призначені для здійснення представницьких та інших офіційних функцій;

— постійні представництва іноземних та міжнародних організацій, через які здійснюється підприємницька діяльність нерезидента на території України.

Відповідно до цієї принципової відмінності в статусі представництв і установ-нерезидентів їм відкриваються два різні типи рахунків, які мають певні особливості щодо оформлення відкриття рахунків та режиму їх функціонування. Першій групі представництв відкривається рахунок типу «Н», другій — типу «П».

Рахунок типу «Н»_____

Рахунок типу «Н» відкривається уповноваженим банком:

іноземним дипломатичним, консульським, торговельним та іншим офіційним представництвом, міжнародним організаціям та їх філіям, що користуються імунітетом та дипломатичними привілеями (далі — офіційні представництва);

представництвом юридичних осіб-нерезидентів, установам, які представляють інтереси юридичних осіб-нерезидентів в Україні і не займаються підприємницькою діяльністю на території України (далі — представництва юридичних осіб-нерезидентів);

представництвом іноземних банків;

організаціям та установам (групам управління програмами або проектами), які згідно з чинними міжнародними договорами України та законодавством України залучаються для здійснення програм або проектів міжнародної допомоги або міжнародної технічної допомоги.

— військовим частинам Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокуються на території України, які одержують для свого утримання бюджетні кошти за кошторисами Міністерства оборони Російської Федерації.

Для відкриття рахунку типу «Н» офіційному представництву до уповноваженого банку подаються такі документи:

— заява про відкриття рахунку;

— індивідуальна ліцензія Кримського республіканського, територіального чи по м. Києву і Київській області управління Національного банку України на відкриття рахунку типу «Н», засвідчена нотаріально;

— копія посвідчення Міністерства закордонних справ України про акредитацію представництва на території України, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально;

— картка із зразками підписів та відбитком печатки, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально.

Для відкриття рахунку типу «Н» представництву юридичної особи-нерезидента до уповноваженого банку в основному подаються такі ж документи, тільки замість копії посвідчення Міністерства закордонних справ України таке представництво" має подати копію свідоцтва про реєстрацію Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України, засвідчену нотаріально, а також копію легалізованої довіреності на виконання представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчену нотаріально, картку із зразками підписів та відбитком печатки, яка має бути засвідчена лише нотаріально.

Порядок одержання індивідуальної ліцензії на відкриття рахунку типу «Н» представництвам юридичних осіб-нерезидентів та офіційним представництвам регулюється п. 4.1.3 Інструкції про відкриття рахунків.

На рахунок типу «Н» для здійснення розрахунків, пов'язаних з утриманням офіційного

представництва або представництва юридичної особи-нерезидента (в тому числі банку), а також для виконання організацією чи установою (групою управління програмами або проектами) статутної діяльності юридичної особи-нерезидента, не пов'язаної з підприємницькою діяльністю в Україні, і для впровадження програм та проектів міжнародної технічної і міжнародної допомоги

можуть бути зараховані кошти:

— від продажу на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти, отриманої від відповідного органу іноземної держави чи юридичної особи нерезидента;

— отримані посольством, консульством за надані консульські послуги, у тому числі в готівковій формі;

— отримані для відшкодування збитків у разі настання страхових випадків;

— від нарахованих відсотків за залишком коштів на цьому рахунку (якщо таке нарахування передбачене договором між банком та власником рахунку);

— від продажу на території України майна, що належить представництву (транспортні засоби, комп'ютерна та інша техніка, меблі тощо).

Наявні кошти з рахунку типу «Н» можуть бути використані

офіційним представництвом, представництвом юридичної особи-нерезидента (в тому числі банку), організацією чи установою (групою управління програмою або проектом) згідно з кошторисом для:

— здійснення в Україні розрахунків, пов'язаних з утриманням представництва, організації чи установи (в тому числі на оплату праці, орендну плату, купівлю та утримання обладнання і транспортних засобів, поточний ремонт будівлі чи приміщення)

представництва, установи тощо);

— страхування в Україні майна та транспортних засобів представництва, а також життя і здоров'я його працівників;

— перерахування офіційним представництвом та представництвом юридичної особи-нерезидента благодійних внесків на користь юридичних осіб-резидентів згідно з чинним законодавством України;

— перерахування коштів на цілі, передбачені статутом міжнародної організації та її філій, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, та статутом представництва юридичної особи-нерезидента (покриття витрат на території України емігрантам і біженцям на купівлю квитків, оформлення для них віз, їх проживання в готелях та харчування тощо);

— впровадження організацією чи установою (групою управління програмою або проектом) програм та проектів міжнародної допомоги та міжнародної технічної допомоги.

Рахунок типу «П»_____

Рахунок типу «П» відкривається уповноваженим банком постійним представництвам іноземних компаній, фірм, міжнародних організацій, створеним у будь-якій організаційній формі без статусу юридичної особи, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність нерезидента на території України.

Для відкриття рахунку типу «П» постійному представництву до Відкриття

уповноваженого банку подаються такі документи: рахунку типу «П»

— заява про відкриття рахунку;

— індивідуальна ліцензія Кримського республіканського, територіального чи по м. Києву і Київській області управління Національного банку України на відкриття рахунку типу «П»;

— картка із зразками підписів та відбитком печатки, засвідчена нотаріально;

— копія легалізованої довіреності на здійснення представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально.

Для одержання індивідуальної ліцензії на відкриття та користування рахунком типу «П» постійні представництва юридичних осіб-нерезидентів подають документи, визначені у п. 4.2.3 Інструкції про відкриття рахунків.

Рахунок типу «П» використовується відповідно до правил, встановлених для поточних рахунків резидентів України (у тому числі для нарахування та зарахування на рахунок відсотків за залишком коштів на цьому рахунку, якщо таке нарахування передбачено договором між банком та власником рахунку), крім випадків купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України.

Враховуючи, що такі представництва створені для здійснення комерційної діяльності, наявні **кошти з рахунку типу «П» можуть бути використані** постійним представництвом юридичної особи-нерезидента для купівлі на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти з метою її перерахування тільки на:

а) рахунок юридичної особи-нерезидента, інтереси якої представляє на території України це представництво, на суму коштів:

— отриманих у результаті здійснення в Україні операцій купівлі-продажу товарів (робіт,

послуг);

— нарахованих та зарахованих відсотків за розміщеними депо-зитами та за залишком коштів на цьому рахунку;

— залишку на рахунку (після сплати обов'язкових податків та платежів) у разі припинення діяльності на території України, що підтверджується відповідними документами;

б) власний рахунок в іноземній валюті в уповноваженому бан-ку України для використання на:

— оплату праці працівників-нерезидентів;

— виплату коштів на відрядження за кордон;

— представницькі витрати за кордоном відповідно до чинного законодавства України.

Здійснення інвестицій в Україні, інших операцій, що заборо-нені чинним законодавством України з цього виду рахунків, не дозволяється.

Розміщення коштів на депозитних рахунках в установах бан-ків України здійснюється з рахунку типу «П» з подальшим повер-ненням коштів та нарахованих відсотків на зазначений рахунок.

Що стосується здійснення інвестицій іноземних інвесторів, то для забезпечення цієї діяльності передбачена можливість від-криття окремого виду поточного рахунку, який так і називаєть-ся «**рахунок нерезидента-інвестора**» і який має певні особливості щодо

правового режиму його відкриття і функціонування. Так, для його відкриття, крім документів, необхідних для відкриття будь-яких рахунків (заяви на відкриття та картки із зразками підписів), повинні бути подані:

— *копія легалізованої довіреності на ім'я особи, яка має право відкривати та розпоряджатися рахунком,* засвідчена нотаріально;

— *копія легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційне посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи,* засвідчена нотаріально.

Якщо нерезидентом-інвестором виступає фізична особа, подання копії вищезазначеного витягу не вимагається.

Для забезпечення таких видів діяльності, як виробнича кооперація, спільне виробництво та інших видів спільної діяльності за участю нерезидентів-інвесторів, які здійснюються на підставі договорів (контрактів) без утворення юридичної особи, в уповноваженому банку відкривається поточний рахунок у національній валюті на підставі вищепередбачених документів для ведення обліку коштів за цими договорами (контрактами). Крім того, додаються документи, зазначені вище, щодо відкриття поточних рахунків для спільної діяльності.

На поточний рахунок у національній валюті нерезидента-інвестора зараховуються кошти:

— одержані від продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України, що вносяться як іноземна інвестиція;

— одержані у вигляді доходів (дивідендів) від здійснення інвестиційної діяльності на території України, у тому числі від спільної діяльності без створення юридичної особи та від операцій з цінними паперами;

- повернуті у результаті припинення нерезидентом інвестиційної діяльності в Україні;
- одержані в інших випадках, визначених чинним законодавством.

З поточного рахунку в національній валюті нерезидента-інвестора проводяться такі операції:

- здійснення реінвестиційної діяльності на території України;
- придбання іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України для подальшого перерахування за кордон доходів, дивідендів від інвестиційної діяльності в Україні;
- розрахунки з митними, податковими та іншими органами у випадках, передбачених чинним законодавством України;
- розрахунки з резидентами при здійсненні спільної інвестиційної діяльності з дотриманням вимог чинного законодавства України;
- сплата послуг уповноваженому банку, який обслуговує рахунок (у порядку, визначеному чинним законодавством України);
- інші виплати, якщо вони передбачені договорами (угодами, контрактами) про інвестиційну діяльність і не суперечать чинному законодавству України.

Зарахування та списання коштів з поточних рахунків, що відкриваються для забезпечення таких видів діяльності, як виробнича кооперація, спільне виробництво та інші види спільної діяльності за участю нерезидентів-інвесторів без створення

юри-дичної особи, має здійснюватися виключно на цілі, передбачені договорами (контрактами) про спільну інвестиційну діяльність, включаючи і розподіл прибутків між сторонами угоди (контрак-ту) з урахуванням вимог чинного законодавства України.

Після завершення розподілу належних сторонам коштів та/або строку дії договору (контракту) про спільну інвестиційну діяльність зазначені кошти перераховуються:

— у грошовій одиниці України — на поточні рахунки резидентів та/або нерезидентів-інвесторів у національній валюті;

— в іноземній валюті — на поточні рахунки резидентів та/або нерезидентів-інвесторів в іноземній валюті.

Варто підкреслити, що на рахунки у національній валюті спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй не поширюються вимоги щодо відкриття рахунків типу «Н», як для інших міжнародних організацій. Ці спеціалізовані установи ООН, до яких, зокрема, належить і Міжнародний банк реконструкції та розвитку, функціонують відповідно до Конвенції ООН «Про привілеї та імунітети спеціалізованих установ» (від 21 листопада 1947 р.) Згідно з розділом 7 цієї конвенції режим рахунків, які відкриваються таким установам, не обмежується ніяким фінансовим контролем, правилами чи мораторієм. Для відкриття таких поточних рахунків потрібно подати лише заяву та картки із зразками підписів. Ці особливості передбачені п. 4.5, яким була доповнена вищезазначена Інструкція відповідно до постанови Правління Національного банку України за № 364 від 21 липня 1999 р.

Окремим розділом Інструкції про відкриття рахунків регламентується порядок відкриття рахунків військовим частинам, ус-тановам, підприємствам та організаціям.

6.5. Відкриття уповноваженими банками України рахунків в іноземній валюті

Банківські рахунки в іноземній валюті поділяють на:

— *поточні;*

— *депозитні (вкладні).*

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається:

— *підприємству* для проведення розрахунків у межах чинного законодавства України в безготівковій та готівковій іноземній валюті при здійсненні поточних операцій, визначених чинним законодавством України, та для погашення заборгованості за кредитами в іноземній валюті;

— *підприємцям* — *фізичним особам-резидентам*, які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, за таким же режимом, як і юридичним особам-резидентам;

— *відокремленим підрозділам підприємств* за згодою головного підприємства, що має право використовувати іноземну валюту відповідно до чинного законодавства України.

На поточний рахунок відокремленого підрозділу можуть зараховуватися валютні кошти за реалізованими товарами та наданими послугами у випадках, передбачених чинним законодавством України, а також перераховані головним підприємством чи придбані на міжбанківському валютному ринку України.

Виручка за реалізовані товари та надані послуги після зарахування на поточний рахунок відокремленого підрозділу в повному обсязі перераховується на поточний рахунок юридичної особи-резидента.

Для відкриття **поточного рахунку в іноземній валюті** підприємство-резидент подає уповноваженому банку ті самі документи, що і для відкриття поточного рахунку в національній валюті.

Якщо поточний рахунок в іноземній валюті відкривається в тому самому банку, де відкрито поточний рахунок у національній валюті, то подання ще одного пакета документів не обов'язкове (крім заяви про відкриття рахунку та картки із зразками підписів і відбитком печатки).

Аналогічні правила діють і щодо відкриття поточного рахунку в іноземній валюті відокремленому підрозділу юридичної особи-резидента.

Поточні рахунки в іноземній валюті відкриваються також:

— фізичним особам-резидентам:

а) громадянам України (без підтвердження джерел походження коштів в іноземній валюті);

б) іноземцям та особам без громадянства, які отримали посвідку на проживання в Україні (без підтвердження джерел походження коштів в іноземній валюті);

— фізичним особам-нерезидентам:

в) іноземцям та особам без громадянства, які проживають в Україні відповідно до відкритої візи строком до одного ро-ку або документів, що підтверджують законність їх пере-бування на території України відповідно до вимог чинно-го законодавства (за наявності підтвердження джерел по-ходження іноземної валюти);

г) громадянам України, які постійно проживають за кордо-ном (за наявності відкритої візи строком до одного року або документів, що підтверджують законність їх перебу-вання на території України, та підтвердження джерел по-ходження іноземної валюти).

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі — суб'єкту підприємницької діяльності

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі, яка не займається підприємницькою діяльністю

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі-нерезиденту

Документи для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті

представництву юридичної особи-нерезидента

Документи для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі — суб'єкту підприємницької діяльності відкривається на підставі договору за умови пред'явлення паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу, та подання до уповноваженого банку:

— *заяви* встановленої форми;

— *копії свідоцтва про державну реєстрацію* фізичної особи як су-б'єкта підприємницької діяльності, засвідченої нотаріально чи органом, що видав свідоцтво;

— *картки із зразком підпису*, що зроблений у присутності пра-цівника банку, який відкриває рахунок, та засвідчується цим працівником або нотаріально.

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі, яка не займається підприємницькою діяльністю, відкривається на підста-ві договору за умови пред'явлення паспорта чи іншого докумен-та, що посвідчує особу, та подання до уповноваженого банку та-ких же документів, крім копії свідоцтва про реєстрацію фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності. Картка із зразком підпису в цьому разі засвідчується працівником банку, в присут-ності якого зроблений зразок підпису.

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі-нерезиденту відкривається на підставі тих же документів, що і фізичній особі-резиденту, а також копії легалізованого дозволу централь-ного банку іноземної країни на відкриття рахунку у разі, якщо це передбачено угодами між центральними банками країн або зако-нодавством відповідної іноземної країни, засвідченої нотаріально.

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті представ-ництву юридичної особи-нерезидента до уповноваженого банку подаються;

— *заява* про відкриття рахунку;

— *копія свідоцтва про реєстрацію представництва* в уповноваже-них органах України, засвідчена нотаріально або органом, що видав свідоцтво;

— *копія легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційне посвідчення місцевого ор-гану влади іноземної держави про реєстрацію юридичної осо-би-нерезидента, засвідчена нотаріально;*

— *копія легалізованої довіреності юридичної особи-нерезидента її офіційному представнику на ведення справ в Україні, за-свідчена нотаріально;*

— *картка із зразками підписів та відбитком печатки, засвідчена нотаріально.*

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті розташо-ваним на території України іноземним дипломатичним, консульсь-ким, торговельним та іншим офіційним представництвом інозем-них держав до уповноваженого банку подаються:

— *заява про відкриття рахунку;*

— *копія посвідчення Міністерства закордонних справ України про ак-редитацію посольст ва (представництва) на території України, засвідчена нотаріально або органом, що видав посвідчення;*

— *картка із зразками підписів та відбитком печатки, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально.*

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті іноземно-му інвестору до уповноваженого банку подаються такі ж доку-менти, які необхідні для відкриття таким інвесторам рахунку в національній валюті України, про що йшлося вище.

Депозитні (вкладні) рахунки в іноземній валюті відкриваються уповноваженим банком фізичним і юридичним особам (резиден-там та нерезидентам) на підставі укладеного депозитного догово-ру між

власником рахунку та банком на визначений у договорі строк.

Відкриття депозитних (вкладних) рахунків в іноземній валюті фізичним особам здійснюється на підставі договору за умови пред'явлення паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу.

Розділ 6 Інструкції про відкриття рахунків ґрунтовно регламентує особливості відкриття рахунків деяким іншим клієнтам та режим функціонування рахунків залежно від виду і того, хто є власником рахунку.

Окремо слід зупинитись на питаннях відкриття та режиму кодованих рахунків. Такі рахунки були запроваджені Указом Президента України за № 805 від 21 липня 1998 р. «Про деякі питання захисту банківської таємниці» на заміну анонімних валютних рахунків. Анонімні валютні рахунки фізичних осіб існували в Україні з 1995 р. після прийняття Указу Президента України за № 679 від 1 серпня 1995 р. «Про відкриття анонімних валютних рахунків фізичних осіб (резидентів і нерезидентів)».

Запровадження цих рахунків було спрямоване на залучення валютних коштів від населення України та фізичних осіб-нерезидентів. Принциповою особливістю анонімних рахунків було те, що при їх відкритті не вимагалось документів, що посвідчували особу вкладника, власники рахунків були невідомі працівникам банку. Ця обставина могла бути використана злочинними структурами для «відмивання» коштів. Питання протидії легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, останнім часом стало дуже актуальним у всьому світі. У 1997 р. Україна ратифікувала Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 р. Це вимагало приведення внутрішнього законодавства у відповідність з нормами конвенції, зокрема, щодо можливості надання інформації про власників коштів на рахунках і руху цих коштів.

У зв'язку з цим Указом Президента України «Про деякі питання захисту банківської таємниці» за № 805 від 21 липня 1998 р. було заборонено відкриття нових анонімних валютних рахунків і передбачено закриття анонімних рахунків або трансформацію їх в кодовані та інші рахунки.

Кодований рахунок — це рахунок, що відкривається в іноземній або національній валюті України фізичній особі (резиденту чи нерезиденту) не як суб'єкту підприємницької діяльності, а операції за цим рахунком здійснюються із застосуванням електронного підпису — коду (набору цифр або літер), встановленого самим власником рахунку при

його відкритті. Кодовані рахунки можуть бути поточними і вкладними.

Від анонімних кодовані рахунки відрізняються тим, що відкриваються за умови обов'язкового пред'явлення банку паспор-та або документа, що його заміняє, та дотримання інших вимог, передбачених Інструкцією про відкриття рахунків, стосовно відкриття звичайних поточних чи депозитних рахунків фізичних осіб, викладених раніше, крім зразка підпису, який замінюється кодом. Отже, за умов, передбачених чинним законодавством, довідки за кодованими рахунками можуть надаватися уповноваженим органам у такому ж порядку, як і за іншими рахунками фізичних осіб. У свою чергу від звичайних, «некодованих» рахунків, кодовані відрізняються способом здійснення операцій — за електронним кодом та підвищеним ступенем захисту від розголошення інформації щодо цього рахунку. Це означає, що доступ до інформації стосовно таких рахунків має вузьке коло працівників банку, які займаються відкриттям та веденням кодованих рахунків. Встановлено особливий порядок зберігання документів, за якими можуть ідентифікуватися власники рахунків. Іноді відкриття і ведення операцій за кодованими рахунками здійснюються в окремих приміщеннях.

Правовідносини, пов'язані з кодованими рахунками, регулюються Інструкцією про порядок відкриття та функціонування кодованих рахунків фізичних осіб (резидентів і нерезидентів) у іноземній валюті та національній валюті України, затвердженою постановою Правління Національного банку України за № 469 від 9 листопада 1998 р. Крім того, 23 грудня 1998 р. постановою Правління Національного банку України за № 540 затверджена Інструкція про порядок закриття діючих анонімних валютних рахунків фізичних осіб (резидентів і нерезидентів) або трансформації цих рахунків у інші рахунки.

6.6. Переоформлення і закриття рахунків

Порядок переоформлення рахунків залежить від підстав, що зумовили необхідність

такого переоформлення.

Так, наприклад, якщо має місце лише зміна найменування, форми власності тощо, яка не викликана реорганізацією, уста-нові банку слід подавати заяву власника, нову копію свідоцтва про державну реєстрацію, належним чином оформлені зміни до установчих документів та копію документа, що підтверджує взят-тя підприємства на податковий облік.

У разі переоформлення рахунку в зв'язку з реорганізацією підприємства (злиття, приєднання, поділ, перетворення, виді-лення), тобто коли фактично має місце припинення діяльності одного підприємства і виникнення іншого, мають подаватися та-кі документи, як і при відкритті рахунку.

Якщо підприємство ліквідується, його основний рахунок пе-реоформляється на ім'я ліквідаційної комісії, для чого подається рішення про ліквідацію підприємства і нотаріально засвідчена картка із зразками підписів уповноважених членів ліквідаційної комісії і відбитком печатки підприємства, що ліквідується. Лік-відаційна комісія вживає заходів щодо закриття додаткових ра-хунків.

Поточні рахунки закриваються в установах банку:

— *на підставі заяви власника рахунку;*

— *на підставі рішення органу, на який законом покладено функ-ції щодо ліквідації або реорганізації підприємства;*

— *на підставі відповідного рішення суду або арбітражного суду про ліквідацію підприємства;*

— *на інших підставах, передбачених чинним законодавством України чи договором між*

установою банку та власником рахунку.

За відсутності згоди обслуговуючого банку розірвати договір на обслуговування банківського рахунку та закрити рахунок на підставі заяви клієнта власник рахунку має право передати спір на вирішення суду в порядку, передбаченому чинним законодавством. Серед підстав, за якими банк має право порушити питання про розірвання договору, може бути відсутність операцій за рахунком протягом встановленого договором на відкриття та обслуговування банківського рахунку строку, за винятком бюджетних установ.

Власник рахунку має право порушити питання про розірвання договору в разі відсутності коштів на кореспондентському рахунку банку та ін. У цьому разі залишки коштів власника рахунку, які неможливо перерахувати на поточний рахунок, відкритий в іншому банку, через їх відсутність на кореспондентському рахунку попереднього банку, обліковуються на рахунку № 2903 «Кредиторська заборгованість клієнтів за недіючими рахунками».

Певні особливості порядку закриття рахунків, передбачені Інструкцією про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті, зумовлені необхідністю забезпечення податково-го контролю, та наявністю такого явища, як картотека та інститути основного і додаткового рахунків.

Основний поточний рахунок відрізняється від додаткового тим, що до нього за відсутності або браку коштів для виконання документів на безспірне списання (стягнення) коштів, а також доручень клієнтів на перерахування до бюджетів та державних цільових фондів сум податків і зборів (обов'язкових платежів), неподаткових платежів та санкцій за несвоєчасну сплату цих платежів, ведеться позабалансовий рахунок № 9803 «Розрахункові документи, не сплачені в строк через відсутність коштів у платників». Це означає, що такі документи не повертаються банком без виконання, а обліковуються на позабалансовому рахунку № 9803 і мають виконуватися у міру надходження коштів на основний рахунок. На практиці і в деяких законодавчих і нормативних актах цей **позабалансовий рахунок** ще називається **картотекою заборгованості**.

Існування картотеки є однією із особливостей системи розрахунків в Україні (у більшості країн, за винятком кількох держав СНД, картотеки не застосовуються). Наявність

картотеки суттєво впливає на стан розрахунків, черговість платежів, можливість власника рахунків самостійно розпоряджатися коштами на них, покладає додаткові обов'язки на банки і вимагає встановлення спеціальних додаткових правил у нормативних актах. Зокрема, зазначеною Інструкцією передбачено, що за наявності на рахунку, що закривається, залишків коштів, установа банку на підставі платіжного доручення власника рахунку перераховує такі залишки на інший, відкритий цим підприємством рахунок (основний чи додатковий). За наявності у підприємства лише одного (основного) рахунку для його закриття та перерахування залишків коштів необхідно відкрити додатковий рахунок.

У разі закриття основного поточного рахунку, на якому обліковується картотека заборгованості, зазначена картотека передається спецзв'язком до банку, в якому відкрито додатковий рахунок і який клієнт визначає основним.

При зміні (у тому числі у зв'язку із закриттям) основного рахунку суб'єкт підприємницької діяльності, який має податкову заборгованість, зобов'язаний подати до установи банку, де обліковується картотека заборгованості, письмову згоду податкового органу за місцем його реєстрації як платника податків та письмову згоду установи банку, в якому відкривається основний рахунок на переведення картотеки заборгованості. За наявності такої згоди банк не має права відмовитись від прийняття документів, не сплачених у строк, у тому числі розрахункових документів, пов'язаних із сплатою податкової заборгованості.

Зазначені правила спрямовані на забезпечення здійснення податкових та інших обов'язкових платежів, стягнення коштів у безспірному порядку у випадках, передбачених законами України за документами, що обліковуються у картотеці, недопущення ухилення від їх оплати клієнтами шляхом закриття рахунку з картотекою заборгованості і відкриття нового «чистого» рахунку.

6.7. Безготівкові розрахунки

Як зазначалося, відкриття банківського рахунку є передумою здійснення банківських операцій. Безготівкові розрахункові операції проводяться за поточними рахунками. Більшість операцій за розрахунками юридичних осіб і частина операцій за розрахунками фізичних осіб проводяться у безготівковій формі. Така форма розрахунків дає змогу забезпечити значне скорочення терміну проходження платежів, захист від розкрадання, підвищує надійність і ефективність розрахунків. Порівняно з готівковою формою вона зменшує витрати на проведення розрахунків, прискорює обіг грошей, дає змогу банкам використовувати залишки коштів на рахунках для кредитування та здійснення інвестицій в економіку України.

З січня 1994 р. в Україні запроваджена високоефективна між-банківська система електронних платежів (СЕП).

Відповідно до ст. 40 Закону України «Про Національний банк України» правила і форми розрахунків встановлюються Національним банком України. Виходячи з цього, Національним банком України розроблені правила здійснення безготівкових розрахунків. Основні принципи організації безготівкових розрахунків у національній валюті України, їх форми, стандарти документів та порядок їх обігу регулюються Інструкцією № 7. про безготівкові розрахунки в господарському обороті України, затвердженою постановою Правління Національного банку України за № 204 від 2 серпня 1996 р. з подальшими змінами та доповненнями.

Інструкція поширюється на підприємства, організації та установи всіх форм власності, на фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності (далі — підприємства), на банки та їх установи, фізичних осіб та обов'язкова для виконання ними.

Безготівкові розрахунки між підприємствами, фізичними особами здійснюються через банки шляхом перерахування коштів з поточних рахунків платників на поточні рахунки одержувачів коштів.

Банки списують кошти з рахунків підприємств тільки за розпорядженнями їх власників, крім випадків, за яких безспірне списання (стягнення) коштів передбачене законами

України, а також за рішенням суду, арбітражного суду та за виконавчими написами нотаріусів.

Доручення підприємства на перерахування коштів приймаються банками до виконання тільки в межах наявних коштів на їх рахунках, за винятком доручень на перерахування з основних рахунків підприємств до бюджетів та державних цільових фондів сум податків і зборів (обов'язкових платежів), неподаткових платежів, пені, штрафів та інших санкцій, передбачених законодавством і застосованих у встановленому порядку за несвоєчасну сплату цих платежів, які приймаються банками, незалежно від наявності коштів на цих рахунках.

За відсутності коштів на основному рахунку підприємства такі доручення та розрахункові документи на безспірне списання (стягнення) коштів банк приймає і обліковує їх на позабалансовому рахунку № 9803 «Розрахункові документи, не сплачені в строк через відсутність коштів у платників» (так звана картотека), виконуючи платежі згідно з черговістю, встановленою чинним законодавством. Якщо законодавством не визначено черговість виконання платежів, такі документи виконуються банками у календарній черговості їх надходження.

Форми Безготівкові розрахунки здійснюються за такими формами роз-

розрахункових і рахункових документів:

— платіжні вимоги-доручення;

— чеки;

— акредитиви;

— векселі;

— платіжні вимоги;

— інкасові доручення (розпорядження).

Безготівкові розрахунки за товари та послуги можуть здійснюватися також за допомогою банківських платіжних карток.

Платіжна картка *Платіжна картка — це іменний грошовий оплатно-розрахунковий банківський документ, що видається вкладникам банків для безготівкової оплати придбаних ними товарів чи одержаних послуг.*

Платіжні картки нині широко застосовуються у світовій практиці. Є багато видів цих карток. В Україні платіжні картки поки що не набули належного розповсюдження. Нині проводиться робота щодо створення відповідних економічних, організаційних, технічних умов і опрацювання правової бази, необхідної для широкого запровадження такого сучасного, прогресивного виду безготівкових розрахунків. На сьогодні в Україні діє лише Положення про впровадження пластикових карток міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, надані послуги та при видачі готівки, затверджене постановою Правління Національного банку України за № 37 від 24 лютого 1997 р. Проте цей документ регулює тільки питання, пов'язані з використанням в Україні карток міжнародних систем. Що стосується розрахунків у гривнях за допомогою платіжних карток внутрішніх платіжних систем, то в Україні готується впровадження інтегрованої платіжної системи масових електронних платежів населення з використанням пластикових карток, тобто внутрішньої (національної) системи, відкритої для взаємодії з іншими платіжними системами. В стадії підготовки і нормативні акти з цього питання.

За загальним правилом підприємства самостійно обирають форми розрахунків, але лише з тих, які передбачені Інструкцією № 7. Нею докладно регламентуються вимоги щодо оформлення розрахункових документів клієнтами, обов'язки банків при прийнятті розрахункових документів, їх обліку і проведенні операцій за ними.

У межах чинного законодавства форми безготівкових розрахунків обумовлюються в

господарських договорах між суб'єкта-ми підприємницької діяльності та в договорі на розрахунково-касове обслуговування, що укладається між банком і клієнтом. Проте це не стосується форм, пов'язаних з використанням платіжних вимог та інкасових доручень (розпоряджень). Якщо при застосуванні інших форм розрахункових документів ініціатором платежу є власник рахунку, операція здійснюється за його волевиявленням, ним заповнюються бланки розрахункових документів, то за платіжними вимогами і інкасовим дорученням (розпорядженням) стягуються кошти без згоди, а часто і всупереч бажанню власника коштів, іншими підприємствами і організаціями, яким таке право надано за законами України. Більш докладно про це буде сказано в наступних параграфах.

Інструкція № 7 встановлює вимоги, загальні для всіх форм розрахункових документів.

Розрахункові документи, які подаються клієнтами в банк у паперовій формі, мають відповідати вимогам встановлених стандартів та вміщувати залежно від їх форми такі реквізити:

— *назву документа;*

— *номер документа, число, місяць, рік його виписки.*

Число та рік зазначаються цифрами, місяць — літерами. На розрахункових документах, які заповнюються за допомогою технічних засобів, допускається зазначення місяця цифрами:

— *назви платника та одержувача коштів*, які відповідають зареєстрованим у статуті, їх ідентифікаційні коди за Єдиним державним реєстром підприємств і організацій України, у фізичних осіб — платників податків — ідентифікаційні номери, що проставляються на підставі відповідних документів податкових органів, номери рахунків в установах банку;

— *назви банків платника та одержувача, їх місцезнаходження та умовні номери за МФО* (код банку);

— суму платежу цифрами та літерами;

— *призначення платежу*: назву товару (виконаних робіт, наданих послуг), посилання на документ, на підставі якого здійснюється операція (договір, рахунок, товарно-транспортний документ та інше), із зазначенням його номера і дати, назви і відповідної статті закону, якою передбачено безспірне списання (стягнення) коштів тощо.

Замість назви товару може зазначатись його кодове (умовне) позначення. Якщо платник або одержувач платежу (або вони разом) є особами, які відповідно до чинного законодавства України визнаються нерезидентами, реквізит «Призначення платежу» обов'язково має додатково вміщувати дані про зміст операції, за якою здійснюється рух коштів, а також код країни, в якій одержувач платежу зареєстрований як юридична особа (для фізичних осіб — країна постійного проживання);

— на першому примірнику (незалежно від способу виготовлення розрахункового документа) — *відбиток печатки та підписи відповідальних осіб платника* або (та) одержувача коштів;

— *підрозділи бюджетної класифікації та строк настання платежу* (у разі перерахування коштів до бюджету);

— *суму податку на додану вартість* (цифрами) або напис «без податку на додану вартість».

Якщо хоча б один із вищезазначених реквізитів (якщо вони передбачені формою документа) не заповнений або заповнений неправильно, банк такий документ до виконання не приймає.

Використання факсиміле при вчиненні підпису, виправлення і підчистки у розрахункових

документах не допускаються. Банк не має права робити виправлення на поданих розрахункових документах, за винятком випадків, обумовлених нормативними актами Національного банку України. У разі відмови прийняти від клієнта розрахунковий документ банк у день отримання документа має зробити на його зворотній стороні напис про причину повернення документа без виконання (за підписами головного бухгалтера і виконавця, завіреними штампом банку) та повернути його клієнтові.

Розрахункові документи за операціями, що здійснюються:

— суб'єктами підприємницької діяльності — юридичними особами, повинні мати відбиток печатки та підписи відповідальних осіб, яким відповідно до чинного законодавства України та установчих документів підприємства надано право розпорядження рахунком і підпису розрахункових документів і які повідомлені банку в картці із зразками підписів та відбитком печатки;

— відділеннями, філіями, представництвами від імені юридичної особи, підписуються особами, які уповноважені цією юридичною особою, і завіряються відбитком печатки, що відповідає вміщеним до картки зразкам підписів та відбитка печатки;

— підприємцями без створення юридичної особи, підписуються однією відповідальною особою, зразок підпису якої зазначений у картці зразків підписів, та завіряються відбитком печатки (за її наявності);

— фізичними особами, підписуються ними та приймаються банком до виконання за наявністю на документі підпису, що відповідає зразку вміщеного до картки рахунку.

Нині при проведенні платежів великого значення набувають нові прогресивні системи проведення розрахунків з використанням електронних засобів.

Враховуючи зазначене, Інструкція № 7 передбачає можливість здійснення платежів не лише в паперовій формі, а й із застосуванням системи електронних платежів «клієнт — банк».

Ця система забезпечує передачу повідомлень між

клієнтом та банком у зашифрованому вигляді за допомогою сертифікованих засобів захисту. Вимога сертифікації засобів захисту означає, що клієнт банку може включитися до системи електронних платежів лише тоді, коли його програмне забезпечення буде перевірене Національним банком України з точки зору забезпечення її захисту від доступу сторонніх осіб, щоб уникнути можливості викрадення коштів, а також відповідності такої системи технології банківських розрахунків. Використання клієнтом системи електронних платежів має здійснюватись на підставі окремого договору між ним і банком. Електронні документи, що подаються клієнтом до банку, повинні відповідати формату розрахункових документів системи електронних платежів Національного банку України із зазначенням електронних цифрових підписів відповідальних осіб платника, яким згідно з установленими документами надане право підпису.

Після отримання від банку виписки з рахунку клієнт складає Реєстр розрахункових документів, які відправлені в банк каналами зв'язку і прийняті банком до оплати. Такий же реєстр за кожним клієнтом складається в банку після друкування балансу операційного дня. Реєстр електронних платежів з повним переліком реквізитів розрахункових документів підшивається банком до документів дня як первинний документ, що надійшов від клієнта в банк для оплати.

Реєстр має обов'язково містити відомості про дату і час подання розрахункових документів власником рахунку до виконання.

Інструкція № 7 докладно регулює проведення розрахунків за кожною формою розрахункових документів. Найпоширенішими з них є платіжні доручення.

Платіжне доручення — документ, який являє собою письмово оформлене доручення клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми коштів зі свого рахунку. Доручення складаються за формою, визначеною Інструкцією.

Доручення приймаються до виконання банками протягом 10 календарних днів з дня виписки.

Банки приймають до виконання доручення від платників тільки в межах наявних коштів

на їх рахунках, за винятком доручень на перерахування з основних рахунків підприємств до бюджетів та державних цільових фондів сум податків і зборів (обов'язкових платежів), неподаткових платежів, пені, штрафів та інших санкцій, передбачених законодавством і застосованих у встановлено-му порядку за несвоєчасну сплату цих платежів, які приймають-ся банками незалежно від наявності коштів на цих рахунках.

Якщо на основному рахунку платника коштів немає, такі до-ручення обліковуються банком на спеціальному позабалансово-му рахунку. При цьому платник зобов'язаний протягом трьох ро-бочих днів надати доручення на перерахування залишків коштів з інших поточних рахунків на основний рахунок для забезпечен-ня погашення зазначеної заборгованості або погасити її безпосе-редньо з додаткового рахунку.

За браком коштів на основному рахунку підприємства для ви-конання таких доручень здійснюється їх часткова оплата, яка оформляється меморіальним ордером. Перший примірник мемо-ріального ордера поміщається в документи дня банку, другий — видається платникові як підтвердження про часткову оплату, а доручення з відміткою банку про часткову оплату поміщається в картотеку.

Доручення застосовуються в розрахунках за платежами товар-ного і нетоварного характеру. Розрахунки дорученнями можуть здійснюватись:

- за фактично відвантажену продукцію (виконані роботи, на-дані послуги);
- в порядку попередньої оплати;
- для завершення розрахунків за актами звірки взаємної забор-гованості підприємств;
- для перерахування підприємствами сум, які належать фізич-ним особам (заробітна плата, пенсії, дивіденди тощо) на їх рахунки, відкриті в установах банків;

— в інших випадках за угодою сторін.

При розрахунках за фактично відвантажену, продану продукцію (виконані роботи, надані послуги) в дорученні в рядку «Призначення платежу» зазначається назва відвантаженої, про-даної продукції (виконаних робіт, послуг), номер, дата товарно-транспортного чи іншого документа, що підтверджує відвантаження, продаж продукції (виконання робіт, надання послуг).

Платіжними дорученнями дозволяється здійснювати попередню оплату, якщо це обумовлено в договорі між платником і одержувачем коштів або чинним законодавством. У платіжному дорученні має бути посилання на попередню оплату і на відповідний договір.

Якщо одержувач коштів не має рахунку в установі банку або розрахунки безпосередньо з одержувачем коштів платіжними дорученнями неможливі, підприємство може здійснювати перерахування коштів гарантованими платіжними дорученнями через підприємства зв'язку. За допомогою цих доручень підприємство може здійснювати без обмеження суми переказ коштів:

— на ім'я окремих громадян — коштів, що належать їм особисто (пенсії, аліменти, заробітна плата, витрати на відрядження, авторський гонорар тощо);

— підприємствам — на видатки для виплати заробітної плати, за організований набір робітників для заготівлі сільськогосподарської продукції у населених пунктах, де немає банків.

До всіх примірників доручення додається належно оформлений список одержувачів переказів із зазначенням тих, хто одержує гроші та на які цілі.

Платіжна вимога-доручення

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин:

— верхня — вимога постачальника (одержувача коштів) безпосередньо до покупця (платника) сплатити вартість поставленої йому за договором продукції (виконаних робіт, наданих послуг);

— нижня — доручення платника своєму банку перерахувати з його рахунку суму.

Верхня частина вимоги-доручення заповнюється одержувачем коштів і надсилається безпосередньо платнику. Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк одержувача через банк платника.

За згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює нижню частину цього документа і здає в банк, що його обслуговує.

Платіжні вимоги-доручення приймаються банками протягом 20 календарних днів з дня виписки. Банк приймає до оплати вимогу-доручення в сумі, яка може бути сплачена за наявними коштами на рахунку платника.

Якщо платник відмовляється сплатити вимогу-доручення, він про мотиви відмови повідомляє безпосередньо одержувача коштів у порядку і строки, зазначені в договорі.

Розрахунковий чек _____

Розрахунковий чек — це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) установі банку (банку-емітенту), яка веде його рахунок, сплатити чекодержателю зазначену в чеку суму коштів.

Чеки застосовуються для здійснення розрахунків у безготівковій формі між юридичними особами, а також фізичними та юридичними особами з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари, виконані роботи та надані послуги.

В Інструкції встановлено, що чекодавцем може бути юридична або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека і підписує його.

Чекодержатель — підприємство, яке є отримувачем коштів за чеком.

Чекодавець — підприємство або фізична особа, що здійснює платіж за допомогою чека і підписує його.

Банк-емітент — банк, що видає чекову книжку (розрахунковий чек) підприємству або фізичній особі.

Чекові книжки є бланками суворої звітності і можуть складатися з 10, 20, 25 окремих аркушів-чеків. Фізичній особі можуть бути надані один або кілька окремих розрахункових чеків на визначену банком суму, яка не може перевищувати суми коштів, що знаходяться на її рахунку або суми, внесеної готівкою.

Строк дії чекової книжки — один рік, а розрахункового чека, який видається для разового розрахунку фізичній особі, — три місяці. За погодженням з установою банку строк дії невикористаної чекової книжки може бути продовжений.

Інструкцією № 7 передбачено такі **обов'язкові реквізити чеків**:

— назва «розрахунковий чек»;

— *назва (для фізичних осіб — прізвище, ім'я, по батькові чеко-давця, дані його паспорта або документа, що його замінює) власника чекової книжки та номер його рахунку;*

— *назва банку-емітента і його номер МФО;*

— *ідентифікаційні коди чекодавця та чекодержателя за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України, у фізичних осіб — ідентифікаційні номери у разі їх присвоєння державною податковою адміністрацією;*

— *назва чекодержателя;*

— *доручення чекодавця банку-емітенту сплатити конкретну суму, що зазначена цифрами та літерами;*

— *призначення платежу;*

— *число, місяць та рік складання чека, місце складання чека;*

— *підписи чекодавця та відбиток печатки (юридичної особи).*

Вимоги щодо доручення чекодавця і призначення платежу не стосуються окремого чека, виданого фізичною особою.

Чек, на якому немає хоча б одного із зазначених реквізитів, вважається недійсним і повертається банку чекодавця без вико-нання.

Чек із чекової книжки пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів.

Чек приймається чекодержателем до оплати безпосередньо від чекодавця, на ім'я якого виписано документ, що підтверджує отримання ним товарів, виконаних робіт та наданих послуг.

Забороняється передавання чекової книжки (розрахунково-го чека) її власником будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а також підписання незаповнених бланків чеків і про-ставляння на них відбитка печатки юридичними особами. За бажанням фізичної особи розрахунковий чек може бути випи-саний на ім'я іншої особи, яка в цьому разі стає власником че-ка (чекодавцем). Видача розрахункових чеків на пред'явника не дозволяється.

Чеківі книжки (чеки) видаються банком-емітентом, в якому відкрито рахунок чекодавця (щодо фізичних осіб — також у разі внесення готівки), на підставі заяви клієнта встановленого зразка.

Якщо втрачено чекову книжку (розрахунковий чек), чекода-вець має подати до банку-емітента заяву із зазначенням номерів невикористаних чеків. Банк у реєстраційній картці, яка ведеться для обліку чеків, робить відмітку про номери загублених чеків. Кошти в сумі невикористаного ліміту чекової книжки поверта-ються клієнту на підставі його доручення (фізичній особі — за-яви або ордера) не раніше ніж через 10 днів після отримання за-яви про втрату чекової книжки. У разі загублення розрахунково-го чека, який видається для разового розрахунку фізичній особі, кошти повертаються їй не раніше ніж через 10 днів після закін-чення строку дії чека.

Відповідальність за неправильне використання чеків, за збит-ки, що утворились у разі передачі чекової книжки або окремих чеків іншій особі, втрати або крадіжки, а також через зловжи-вання з боку осіб, уповноважених на підписання чеків, несе че-кодавець, якому видана чекова книжка (розрахунковий чек). У разі порушення клієнтом порядку розрахунків чеками банк мо-же позбавити його права користування цією формою розрахун-ків, якщо це передбачено умовами договору на розрахунково-ка-сове обслуговування.

Враховуючи, що неправильне використання чеків, їх втрата та відповідальність можуть призвести до значних збитків та інших негативних наслідків, Інструкція покладає на банк обов'язок під розписку на заяві на отримання чекової книжки ознайомити особу, яка одержує чекову книжку, про порядок заповнення чеків, а також попередити чекодавця щодо відповідальності за втрачені або викрадені чеки. Якщо при оформленні чекової книжки (розрахункового чека) допущено помилку, така книжка (чек) вважається зіпсованою і замість неї виписується нова чекова книжка (розрахунковий чек).

Перераховує депоновані кошти з рахунку чекодавця банк-емітент, у якому відкрито цей рахунок. Привабливість цієї форми розрахунків полягає в гарантованості оплати за чеком. Це забезпечується депонуванням, тобто резервуванням коштів на суму чекової книжки (чеків) на окремому аналітичному рахунку «розрахунки чеками» у банку-емітенті.

Чеки з чекової книжки виписуються в момент здійснення платежу і видаються чекодавцем за отримані ним товари та надані йому послуги. Виписуючи чек, чекодавець переносить залишок ліміту з корінця попереднього чека на корінець виписаного чека і виводить новий залишок ліміту (тобто залишок від суми, на яку видана чекова книжка).

Чеки підписуються особою, яка має право підписувати розрахункові документи, та повинні мати відбиток печатки чекодавця (крім фізичних осіб). Якщо чек підписується службовою особою чекодавця за дорученням керівника підприємства, право підпису чеків обумовлюється в цьому дорученні. У цьому разі в чеку перед підписом обов'язково робиться посилання на це доручення.

При прийнятті чека до оплати за товари (виконані роботи, надані послуги) чекодержатель має перевірити правильність заповнення чека і дотримання вимог Інструкції № 7 та упевнитися в особі пред'явника чека. Якщо чекодавець і чекодержатель обслуговуються в одній установі банку, після перевірки правильності складання реквізитів чека і реєстру кошти списуються з відповідного рахунку чекодавця та зараховуються на рахунок чекодержателя.

Для здійснення розрахунків чеками між клієнтами різних банків банк чекодержателя зобов'язаний прийняти чек з реєстром та переслати їх спецв'язком до банку-емітента. У цьому разі кошти на рахунок чекодержателя зараховуються тільки після отримання їх із банку-емітента.

Невикористані чеки після закінчення строку дії чекової книжки або вичерпання ліміту підлягають поверненню до бан-ку-емітента, де вони мають бути погашені банком. За бажанням клієнта банк може продовжити строк дії чекової книжки або клієнт може поповнити її ліміт у разі його вичерпання.

Якщо клієнтом припинено подальші розрахунки чеками та є невикористаний ліміт за чековою книжкою до закінчення стро-ку її дії, чекодавець подає її в банк разом з дорученням для за-рахування невикористаного залишку ліміту на той рахунок, з якого депонувалися кошти.

Банк-емітент може відмовитись від оплати чека у випадках, якщо чек або реєстри чеків заповнені з порушенням вимоги Інструкції або мають виправлення і підчистки, факсиміле замість підпису. Якщо банк-емітент відмовляється сплатити чек, чеко-держатель має право пред'явити до чекодавця у встановленому порядку претензію, а якщо той її повністю або частково відхи-ляє, — позов до суду.

Акредитив _____

Розрахунки за акредитивами — це форма безготівкових розра-хунків, згідно з якою оплату товарів і послуг провадять за місцем перебування постачальника (продавця) товарів із коштів покупця, заброньованих для цього в банку на спеціальному рахунку — акреди-тиві.

Така форма розрахунків більш вигідна для постачальника (продавця), оскільки оплата за його товари гарантується ще до моменту поставки (продажу), відвантаження товарів тощо. Вод-ночас для покупця така форма розрахунків не дуже бажана, ос-кільки відволікає його кошти, які мають бути заброньовані на певний час до одержання товару на окремому рахунку. Ця фор-ма розрахунків застосовується тоді, коли в договорі між поста-чальником (продавцем) і покупцем прямо передбачена оплата за акредитивом.

У минулому нормативними актами передбачалась можливість переведення на

акредитивну форму розрахунків як засіб впливу на ненадійного контрагента за договором, який постійно порушує строк оплати за придбані товари (послуги тощо).

Така форма розрахунків має актуальне значення і в умовах платіжної кризи, оскільки забезпечує гарантовану оплату за гос-подарськими договорами. Акредитиви широко використовують-ся при укладенні зовнішньоекономічних угод.

Відповідно до Інструкції № 7 **акредитив** — це форма розрахунків, за якої банк-емітент за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний:

- виконати платіж третій особі за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги;
- надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Заявник акредитива — платник, який звернувся до банку, що його обслуговує, для відкриття акредитива.

Банк-емітент — банк платника, що відкриває акредитив своєму клієнтові.

Бенефіціар — юридична особа, на користь якої виставлено акредитив (продавець, виконавець робіт або послуг тощо).

Виконуючий банк — банк бенефіціара або інший банк, що за дорученням банку-емітента виконує акредитив.

Залежно від характеру акредитивної операції, що покладена банком-емітентом на виконуючий банк, він може виступати аві-зуючим або банком-платником. Умови та порядок проведення акредитивної форми розрахунків передбачаються у договорі між

бенефіціаром і заявником акредитива.

Банк-емітент може відкривати такі **види акредитивів**:

— *покритий акредитив* — коли завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або виконуючому банку;

— *непокритий акредитив* — оплата за яким у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитиви бувають відзивні та безвідзивні. На кожному акредитиві має бути зазначено, є він відзивним чи безвідзивним. Якщо таке не зазначено, акредитив вважається безвідзивним.

Відзивний акредитив — акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-емітента від гарантування платежів за акредитивом).

Усі розпорядження про змінення умов відзивного акредитива заявник може надати бенефіціару тільки через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній — бенефіціара. Виконуючий банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від заявника акредитива. Виконуючий банк зобов'язаний оплатити документи, які відповідають умовам акредитива, виставлені бенефіціаром і прийняті виконуючим банком, до отримання останнім повідомлення про зміну або анулювання акредитива.

Безвідзивний акредитив — акредитив, який може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Бенефіціар може достроково відмовитися від використання акредитива, якщо таке

передбачено його умовами. Із своїми про-позиціями про зміну умов акредитива бенефіціар має звернути-ся до заявника акредитива, а заявник, у разі згоди, вносить зміни до акредитива через банк-емітент, який надсилає потрібне пові-домлення виконуючому банку.

Акредитиви в іншому (виконуючому) банку за дорученням банку-емітента можуть виконуватися:

— *депоновані* — списанням коштів з аналітичного рахунку «Роз-рахунки акредитивами»;

— *гарантовані* — наданням виконуючому банку права списува-ти кошти з кореспондентського рахунку банку-емітента, від-критого при встановленні кореспондентських відносин між банками.

Для відкриття акредитива підприємство має подати банку-емі-тенту заяву встановленого зразка. В ній, крім загальних реквізитів платника і бенефіціара, банку-емітента і банку, виконуючого ак-редитив, зазначаються специфічні для акредитива реквізити: вид акредитива, строк його дії (дату закриття у виконуючому банку), сума акредитива, дата і номер договору (угоди), яким передбаче-не відкриття акредитива, умови акредитива (види товарів, для сплати яких він відкривається, розрахункові, товарно-транспортні та інші документи, порядок їх оплати — з акцептом уповноваже-ного платника або без нього).

Без зазначення всіх цих реквізитів акредитив не відкривається.

Акредитив повинен мати такі умови, які можуть бути доку-ментально перевірені банком і забезпечувати інтереси платника і бенефіціара.

Строк дії акредитива в банку-емітенті встановлюється покуп-цем у межах 15 днів з дня відкриття, не враховуючи норматив-ний термін проходження документів спецзв'язком між банками. Керівник установи банку-емітента має право за поданням заяв-ника акредитива у разі необхідності продовжувати строк дії ак-редитива на 10 днів, якщо це

викликано зміною умов поставки та відвантаження продукції. Банк-емітент у свою чергу повідомляє про це виконуючий банк, а останній — бенефіціара.

Дата, зазначена в акредитиві, є останнім днем для оплати виконуючим банком документів за акредитивом.

Один примірник заяви про відкриття акредитива надсилається спецзв'язком банком-емітентом виконуючому банку. Останній про відкриття і умови акредитива повідомляє бенефіціара (авізує акредитив).

Після відвантаження продукції, виконання робіт або послуг бенефіціар подає документи, що підтверджують цей факт, оформлені відповідно до умов акредитива разом з реєстром цих документів. Виконуючий банк перевіряє дотримання всіх умов акредитива і в разі їх відповідності за акредитивом, депонованим у виконуючому банку, здійснює виплату бенефіціару. При цьому два примірники реєстру разом з документами, передбаченими умовами акредитива, відправляються банку-емітенту, а той у свою чергу видає документи і один примірник реєстру заявнику акредитива.

Зазначені документи після їх перевірки відповідності умовам акредитива надсилаються і в разі використання акредитива, депонованого у банку-емітенті. Але тоді платіж здійснюється виконуючим банком не відразу, а після перевірки виконання всіх умов акредитива його перераховує на рахунок бенефіціара банк-емітент. Цей вид акредитива за своїм механізмом дещо нагадує розрахунки чеками, тільки платіж здійснюється не за умови пред'явлення належно оформлених чеків, а при пред'явленні всіх документів, передбачених у договорі між бенефіціаром і заявником акредитива та визначених у заяві про його відкриття.

Виплата бенефіціару за акредитивом, депонованим у виконуючому банку, відрізняється від оплати за чеком ще й тим, що у цьому разі перерахування коштів їх одержувачу (бенефіціару) здійснюється банком бенефіціара, а не банком-емітентом. Зарядування коштів бенефіціару за непокритим гарантованим акредитивом здійснюється виконуючим банком після перевірки отриманого реєстру документів за акредитивом та інших документів, що передбачені умовами акредитива, списанням коштів з кореспондентського рахунку банку-емітента.

У свою чергу банк-емітент відшкодовує кошти за рахунок заявника акредитива в порядку, встановленому для повернення кредитів згідно з договором.

Варто зауважити, що у разі, якщо виконуючий банк при перевірі пред'явлених бенефіціаром документів виявить хоча б одне порушення умов акредитива, він виплати не здійснює, а надсилає банку-емітенту повідомлення для підтвердження і згоди на виконання акредитива, поінформувавши про це бенефіціара.

Якщо підтвердження не надійде, всі документи мають бути повернені виконуючим банком бенефіціару з відміткою про причини їх невиконання.

Слід зазначити, що умовами акредитива може бути передбачений акцепт заявника акредитива. У такому випадку виконуючому банку мають бути надані уповноваженою особою заявника документи, що підтверджують її особу, завірений заявником акредитива зразок підпису цієї особи та документи щодо її повноважень, видані заявником акредитива. На документах, визначених умовами акредитива, такою особою робиться напис про акцептування за рахунок акредитива.

Якщо акредитив не використано та закінчився строк його дії, він закривається, а депоновані кошти повертаються на рахунок заявника. Акредитив може закриватися за ініціативою заявника або банку-емітента при відзивному акредитиві чи в зв'язку з розірванням договору між заявником акредитива і бенефіціаром.

Вексель

Особливістю векселя є те, що він одночасно є і розрахунковим документом і цінним папером. Вексель застосовується як засіб розрахунку дуже давно.

Нині порядок використання векселів у господарському обороті України регулюється Положенням про переказний і простий вексель, прийнятим відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України за № 528 від 10 вересня 1992 р. Постановою Правління Національного банку України за № 258 від 28 травня 1999 р. було

також затверджено Положення про операції банків з вексями.

6 липня 1999 р. Верховна Рада України прийняла три закони, які безпосередньо стосуються питання правового регулювання вексельного обігу: «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі», «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі» та «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів».

Ці закони набирають чинності через три місяці після вручення повідомлення про ратифікацію депозитарію конвенції. Приєднання до зазначених конвенцій зумовлює необхідність внесення змін до чинних нормативних актів України з цього питання.

Докладно питання правового регулювання застосування векселів викладені у розділі «Правове регулювання ринку цінних паперів в Україні».

6.8. Розрахунки платіжними вимогами та інкасовими дорученнями

Як уже зазначалось, за загальним правилом безготівкові розрахунки здійснюються з ініціативи та за дорученням власників рахунків. Проте мають місце випадки, коли банки зобов'язані списувати кошти з рахунків їх власників не тільки за їх дорученням, а й на вимогу (розпорядження) державних органів або гос-подарюючих суб'єктів, яким надане таке право. Це так звані випадки **безспірного стягнення (списання) коштів**. У окремих законах іноді ще вживається поняття **«безакцептне списання коштів»**,

проте воно застаріло. На сьогодні в Україні не існує такої форми розрахунків, як акцепт платіжної вимоги, а отже, не зовсім коректно говорити про безакцептне списання.

Останнім часом у законодавстві закріпився такий термін, як «безспірне стягнення коштів», однак це, звичайно, не означає, що таке списання взагалі не може бути оскаржене, опротестоване у суді або в іншому встановленому законодавством порядку. Мається на увазі, що в момент пред'явлення розрахункових документів на таке стягнення, якщо вони належним чином оформлені, банк повинен виконати їх (за умов наявності коштів), не питаючи згоди власника рахунку і не розглядаючи його заперечень проти стягнення. Якщо на момент надходження документів на безспірне стягнення коштів на їх виконання на рахунку немає або їх недостатньо, то вони мають прийматися банком і обліковуватися в картотеці та оплачуватися в міру надходження коштів, а не повертатися без виконання, як це в більшості випадків робиться з розрахунковими документами самого клієнта. У цьому ж розумінні застосовується і вираз «безакцептне списання коштів», тому надалі використовуватиметься узагальнений термін «безспірне стягнення».

Безспірне стягнення коштів є досить суттєвим обмеженням прав власника рахунку розпоряджатися своїми коштами. Тому застосування його обмежене і може мати місце лише у випадках, коли таке право прямо передбачено в законі. До недавнього часу безспірне стягнення досить широко застосовувалось і право на нього передбачалося не лише в законах, а й указах Президента та постановях Кабінету Міністрів України. Проте наприкінці 1996 р. було прийнято два закони, які значно обмежили сферу застосування безспірного стягнення. Були внесені зміни до ст. 24 Закону України «Про підприємства в Україні» та до ст. 381 Цивільного кодексу України. Відповідно до них без згоди юридичної особи, фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності стягнення (списання) коштів, що знаходяться на їх рахунку в банках, не допускається за винятком випадків, установлених законами України, а також за рішеннями суду, арбітражного суду та за виконавчими написами нотаріусів.

Наступним кроком у обмеженні випадків безспірного стягнення було прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України, що передбачають безспірне списання (стягнення) коштів з рахунків юридичних осіб та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності у банках». Відповідно до нього у 13-ти законах України безспірний порядок стягнення коштів був замінений на загальний, претензійно-позовний. Проте і нині існує значна кількість законодавчих актів, які надають право державним органам і суб'єктам підприємницької діяльності на безспірне стягнення коштів. Це, зокрема, такі закони та декрети:

1. Арбітражний процесуальний кодекс України (ст. 8).
2. Цивільний процесуальний кодекс України (сталті 348, 349).
3. Кодекс торговельного мореплавства України (статті 55, 183).
4. Закон України «Про банки і банківську діяльність» (ст. 53).
5. Закон України «Про Єдиний митний тариф» (ст. 25).
6. Закон України «Про бюджетну систему України» (ст. 23).
7. Закон України «Про застосування електронних контрольно-касових апаратів і товарно-касових книг при розрахунках із споживачами у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (ст. 6).
8. Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» (ст. 9).
9. Закон України «Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкоголь-ними напоями та тютюновими виробами» (ст. 17).
10. Закон України «Про державну податкову службу в Україні» (ст. 11, п. 8).
11. Закон України «Про списання та реструктуризацію податко-вої заборгованості платників податків за станом на 31 берез-ня 1997 р. » (ст. 5).

12. Закон України «Про зупинення спаду сільськогосподарсько-го виробництва та продовольче забезпечення країни у 1997-1998 роках» (ст. 1).

13. Закон України «Про деякі питання підготовки до проведен-ня в місті Києві щорічних зборів Європейського банку рекон-струкції та розвитку» (п. 6 розд. II).

14. Закон України «Про державне регулювання видобутку, ви-робництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцін-ного каміння та контроль за операціями з ними» (ст. 22).

15. Закон України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» (статті 9, 21, 34, 41).

16. Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. за № 13—92 «Про прибутковий податок з громадян» (ст. 20).

17. Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. за № 8—93 «Про стягнення не внесених у строк податків і не-податкових платежів» (статті 6, 7).

18. Декрет Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1993 р. за № 30—93 «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» (ст. 8).

19. Декрет Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1993 р. за № 33—93 «Про порядок вилучення та реалізації вантажів, що знаходяться у морських торговельних портах і на припорто-вих залізничних станціях понад установлені терміни» (ст. 7).

20. Закон України «Про виконавче провадження» (статті 3, 44, 46, 50, 51, 87).

Водночас варто зазначити, що цей перелік не є сталим, бо попри загальну тенденцію до зменшення випадків безспірного стягнення, все ж має місце прийняття окремих законів, які надають таке право певним категоріям стягувачів. Безспірний порядок стягнення є бажаним і зручним для стягувачів, оскільки він значно прискорює і спрощує процедуру одержання коштів порівняно з претензійно-позовним порядком, не потребує витрат на сплату мита за судовий розгляд. Але, як уже зазначалось, такий порядок суттєво обмежує право платників на розпорядження його коштами, у зв'язку з чим може негативно вплинути на його фінансово-господарську діяльність. Тому в майбутньому, на нашу думку, єдиним випадком безспірного (примусового) стягнення коштів має стати стягнення за виконавчими документами. Проте на сьогодні, враховуючи необхідність прискорення надходження коштів до бюджету та на рахунки пріоритетних галузей (наприклад, сільськогосподарських товаровиробників), коло підстав для безспірного стягнення досить значне.

Найпоширенішими випадками застосування безспірного стягнення є:

— стягнення *недоїмок* до бюджетів і державних цільових фондів за податками і обов'язковими зборами та фінансових санкцій до бюджету;

— стягнення *за визнаними документами судів* загальної юрисдикції та арбітражних судів;

— стягнення *за виконавчими претензіями* відповідно до ст. 8 Арбітражного процесуального кодексу України.

Безспірне стягнення здійснюється на підставі двох розрахункових документів, таких як **платіжна вимога та інкасове доручення (розпорядження)**.

За своїми реквізитами ці документи нічим не відрізняються. Єдине, чим вони різняться між собою, так це те, що стягувачами за інкасовим дорученням (розпорядженням) можуть бути тільки органи державної податкової служби, а за платіжними вимогами — будь-які інші юридичні особи, які відповідно до законодавства мають право застосувати безспірне стягнення коштів.

На розрахункові документи щодо безспірного стягнення коштів поширюються викладені вище загальні вимоги щодо обов'язкових реквізитів розрахункових документів. Додатково до цих загальних реквізитів згідно з п.п. 143, 145 Інструкції № 7 як у платіжній вимозі, так і в інкасовому дорученні залежно від конкретного виду безспірного стягнення, в рядку «призначення платежу» потрібно зазначити назву закону та відповідну статтю, якою передбачено безспірне списання (стягнення) коштів, а в разі необхідності — вид платежу і строк, протягом якого здійснюється стягнення (наприклад, період, упродовж якого нараховується пеня), а також акт ненормативного характеру, на підставі якого здійснюється стягнення (постанова, рішення, наказ тощо). Така вимога до оформлення зазначених документів спрямована на те, щоб обмежити випадки безспірного стягнення лише тими, які передбачаються законами України. Якщо зі змісту закону впливає необхідність посилання на інші документи, то в розрахунковому документі мають зазначатися назва, дата, номер відповідного документа. Ними можуть бути: договір (наприклад, у разі стягнення вартості сільськогосподарської продукції за Законом України «Про зупинення спаду сільськогосподарського виробництва та продовольче забезпечення країни у 1997—1998 роках»), митна декларація, вексель тощо.

Із змісту деяких законів впливає необхідність не тільки посилатися на певні документи, а й додавати їх до розрахункових документів. Ці вимоги відображені в Інструкції № 7. Так, зокрема, відповідно до ст. 8 Арбітражного процесуального кодексу України до платіжної вимоги має додаватися відповідь на претензію (оригінал), а якщо в ній не зазначена сума визнаної претензії, то і копія претензії. У разі списання на підставі виконавчого документа слід обов'язково подати в банк його оригінал. При цьому в останньому випадку посилання у розрахунковому документі на законодавчий акт не вимагається, оскільки правомірність списання підтверджується наявністю виконавчого документа, в якому є посилання на статтю відповідного кодексу.

Відповідальність за обґрунтованість і правильність внесення даних у розрахункові документи у разі безспірного стягнення коштів несе стягувач. Банк не повинен і не має можливості здійснювати контроль за достовірністю таких даних. Він повинен тільки перевірити правильність заповнення розрахункових документів, відповідність зазначених у них підстав для безспірного стягнення законам України, а також у разі необхідності — даним, зазначеним у виконавчих або інших документах, що додаються.

Платіжні вимоги (інкасові доручення) приймаються банком протягом 10 календарних днів з дня виписки. Ці документи подаються стягувачем до установи банку, в якому він обслуговується. Виняток з цього правила може мати місце лише у тому випадку, якщо

кошти підлягають стягненню саме з цього банку. У випадку конфліктної ситуації, щоб запобігти можливості створення цим банком перешкод до стягнення, стягувач має право надіслати розрахункові та виконавчі документи безпосередньо до територіального управління Національного банку України, в якому відкрито кореспондентський рахунок банку-платника.

Як зазначалось, документи на безспірне стягнення коштів з основних рахунків платників приймаються банками незалежно від наявності коштів на цих рахунках. Якщо коштів бракує, списується наявна сума, а розрахунковий документ поміщається на позабалансовий рахунок № 9803 (так звана картотека) з відміткою про часткову оплату. У разі повної відсутності коштів на виконання розрахункових документів на безспірне стягнення вони також обліковуються в картотеці. Такі документи виконуються в міру надходження коштів на рахунок.

Зазначений порядок вимагає встановлення певної черговості виконання розрахункових документів, оскільки кількість документів, що обліковуються на картотеці, може бути досить значною. Оскільки кошти, що надходять на рахунок, мають спрямовуватися на оплату документів, котрі обліковуються на картотеці, то це може суттєво обмежити можливість власника рахунку розпоряджатися своїми коштами, заблокувати його розрахунки.

Положенням про виконання установами банків доручень підприємств та розрахункових документів на безспірне стягнення (списання) коштів, в редакції, затвердженій постановою Правління Національного банку України за № 220 від 5 травня 1999 р., встановлений такий порядок здійснення платежів у разі недостатності коштів на основному рахунку: в першу чергу 10 % від надходжень коштів на основний рахунок спрямовується на сплату сум збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та безспірне списання (стягнення) органами Пенсійного фонду України недоїмки за цим збором та коштів за регресними вимогами. Це положення зумовлене необхідністю вирішення важливого соціального питання щодо забезпечення виплати населенню заборгованості за пенсіями. Далі кошти, що надходять на основний рахунок, в розмірі до 15 % від надходжень за попередній місяць (для вуглевидобувних, гірничорудних, гірничохімічних підприємств — до 25 %) дозволяється спрямовувати на невідкладні потреби за розпорядженням власника рахунку.

Конкретні напрями спрямування цих коштів визначає власник рахунку. Це можуть бути розрахунки за господарськими договорами з клієнтами, заробітна плата, премії своїм працівникам, виплати на будівництво, реконструкцію, соціальну сферу тощо. Крім того,

виходячи із необхідності вирішення важливого соціального питання і обов'язку наймодавців виплачувати заробітну плату, до 50 % від решти коштів, що залишилися після здійснення зазначених вище платежів, власник рахунку може використати на сплату простроченої понад 15 днів заробітної плати, прирівняних до неї платежів та утримань з неї. У цьому випадку решта 50 % коштів має спрямовуватися на оплату обов'язкових зборів, що нараховуються на фонд оплати праці (збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, обов'язкове соціальне страхування, до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи), оскільки відповідно до законів про такі збори вони мають сплачуватися одночасно із виплатою заробітної плати. При цьому якщо у картотеці є документи на стягнення сум заробітної плати та прирівнених до неї платежів за рішенням судів, то вони виконуються в рахунок цих 50 %, але перед видачею підприємству коштів на виплату заробітної плати за розпорядженням його керівника.

Потім мають сплачуватися платіжні доручення клієнта та розрахункові документи на безспірне стягнення коштів за платежами з податків та обов'язкових зборів до бюджету, а далі — інші документи на безспірне стягнення в порядку календарної черговості їх надходження.

Можливість існування додаткового поточного рахунку зумовлює необхідність розробки процедури безспірного стягнення з таких рахунків.

Якщо їх власник за відсутності коштів на основному рахунку при надходженні до нього розрахункових документів на безспірне стягнення на підставі повідомлення банку відповідно до п. 4 розділу II Закону України «Про внесення до деяких законів України змін щодо відкриття банківських рахунків» не перераховує кошти з додаткового поточного рахунку на основний для забезпечення погашення зазначеної заборгованості або безпосередньо не погасить її з додаткового рахунку, то така заборгованість може бути стягнена з додаткового рахунку в безспірному порядку.

Цей механізм стягнення коштів з додаткового рахунку, передбачений Інструкцією № 7, загалом такий же, що і викладений вище механізм стягнення з основного рахунку. Відмінність полягає лише в тому, що до додаткових рахунків картотека заборгованості не відкривається і стягнення здійснюється лише в межах наявних на таких рахунках коштів. Тому, якщо на момент надходження розрахункових документів на безспірне стягнення до додаткових рахунків коштів на них немає, банк повертає такі документи без виконання з відповідною відміткою.

Якщо коштів бракує, здійснюється їх часткова оплата у межах наявних коштів, про що

також робиться відповідна відмітка на розрахункових документах. При цьому оригінали виконавчих документів або визнаної претензії з відміткою про часткову оплату повертаються стягувачу, щоб він міг використати їх у по-дальшому для стягнення решти коштів. У банку мають залишатися копії цих документів, завірені штампом банку. Цим механізм стягнення з додаткового рахунку також дещо відрізняється від порядку стягнення з основного рахунку, відповідно до якого розрахункові документи виконуються до їх повного погашення і оригінали виконавчих документів (визнаної претензії) залишаються в документах для банку.

Варто зауважити, що викладені положення не стосуються безспірного списання коштів з реєстраційних рахунків бюджетних установ і організацій. Відповідно до ст. 41 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» таке стягнення проводиться виключно органами Державного казначейства України. Порядок безспірного списання коштів із реєстраційних рахунків установ і організацій, оплата видатків яких здійснюється з Єдиного казначейського рахунку, затверджений Головним управлінням Державного казначейства України за № 25 від 22 березня 1999 р. (zareєстровано в Міністерстві юстиції України за № 233/3526 від 15 квітня 1999 р.).

Безспірне стягнення коштів з рахунків в іноземній валюті регулюється окремим нормативним актом — Порядком безспірного списання (стягнення) коштів з рахунків в іноземній валюті суб'єктів підприємницької діяльності (крім банків) на території України, нова редакція якого затверджена постановою Правління Національного банку України за № 374 від 16 вересня 1998 р.

Слід зазначити, що в цілому механізм стягнення коштів з валютних рахунків аналогічний механізму стягнення з рахунків у національній валюті. Проте він має і певні особливості, що випливають зі специфіки розрахунків в іноземній валюті.

Оскільки однією з особливостей валютного регулювання є заборона обігу і використання іноземної валюти як засобу платежу між резидентами України, тому і коло підстав, коли можливе безспірне стягнення коштів з рахунків, ще більш обмежене порівняно зі стягненням з рахунків у національній валюті.

Стягнення коштів з рахунків у іноземній валюті допускається у тих випадках, якщо це впливає з чинного законодавства.

Так, зокрема, відповідно до п. 7 Декрету Кабінету Міністрів України «Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів» за № 8—93 від 21 січня 1993 р. стягнення недоїмки може бути звернене на будь-які окремі рахунки недоїмника, тобто і на рахунки в іноземній валюті.

Крім того, стягнення з рахунків у іноземній валюті здійснюється на підставі виконавчих документів судів України, виданих на виконання рішень про стягнення коштів у іноземній валюті, прийнятих судами України (оскільки суди мають право звернути стягнення на будь-яке майно боржника, в тому числі на кошти в іноземній валюті) та судами інших країн, які є обов'язковими до виконання на території України відповідно до міжнародних угод або чинного законодавства України, якщо інший порядок виконання не передбачений міжнародними договорами.

Стягнення з рахунку в іноземній валюті можливе також згідно зі ст. 8 Арбітражного процесуального кодексу України за визнаною боржником претензією. На користь резидента стягнення за визнаною претензією допускається за операціями, передбаченими чинним законодавством як такі, що можуть здійснюватися між резидентами на території України в іноземній валюті (наприклад, за заборгованістю за кредитами, наданими в іноземній валюті тощо). Зазначена вимога спрямована на те, щоб не допускати застосування претензійного порядку для використання іноземної валюти як засобу платежу між резидентами України.

Нерезиденти України мають право на стягнення за визнаною претензією у тому разі, якщо в договорі між ними і резидентом України передбачено, що спори, які виникають у процесі виконання цього договору, розглядаються арбітражними судами України відповідно до чинного законодавства. Саме у цьому випадку на відносини між нерезидентом і резидентом-боржником поширюється ст. 8 Арбітражного процесуального кодексу України щодо права безспірного стягнення коштів.

Головною особливістю безспірного стягнення з рахунків у іноземній валюті є те, що воно здійснюється лише в межах наявних коштів на рахунку на день надходження документів. Картотека заборгованості до валютних рахунків не ведеться.

Порядок безспірного стягнення з валютних рахунків нагадує порядок безспірного

стягнення з додаткових рахунків у національній валюті України. Особливістю стягнення з рахунків в іноземній валюті є те, що в більшості випадків при цьому має здійснюватися конвертація іноземної валюти в національну валюту, якщо стягувачем (одержувачем) коштів є резидент України. Продаж іноземної валюти за гривні не вимагається, якщо стягувачем є нерезидент України. У цьому разі відповідна іноземна валюта перераховується безпосередньо на його рахунок. У випадку здійснення безспірного стягнення нерезидентом на відміну від загального правила розрахунковий документ може направлятися безпосередньо до уповноваженого банку боржника.

6.9. Арешт коштів на рахунках

На режим функціонування рахунків фізичних та юридичних осіб можуть суттєво впливати такі заходи, як арешт коштів та зупинення (припинення) операцій на рахунках. У разі їх застосування безготівкові операції, а також і видача готівки з рахунків значно обмежуються або і зовсім «блокуються».

Відповідно до ст. 53 Закону України «Про банки і банківську діяльність» арешт може бути накладений на грошові кошти та інші цінності юридичних осіб та громадян, що знаходяться у банках, тільки за рішенням судів і арбітражних судів та постановами слідчих органів, а на кошти іноземних та міжнародних організацій — тільки на підставі рішень судів або арбітражних судів.

На сьогодні арешт коштів на рахунках може застосовуватися для забезпечення цивільного позову відповідно до статей 149—152 Цивільного процесуального кодексу України та статей 66—67 Арбітражного процесуального кодексу України судами загальної юрисдикції та арбітражними судами. Крім того, згідно зі статтями 29, 126 Кримінально-процесуального кодексу України для забезпечення можливого цивільного позову арешт можуть накладати також слідчі прокуратури, органів внутрішніх справ,

служби безпеки, податкової міліції та прокурори на стадії попереднього слідства за порушеними кримінальними справами. Відповідно до статей 5, 50, 51 Закону України «Про виконавче провадження» арешт може бути накладений державними виконавцями. Арешт може накладатися за заявою сторони, що подала позов, або за ініціативою судді (суду, арбітражного суду), слідчого, прокурора, державного виконавця.

Крім того, відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України арешт може бути накладений на кошти фізичних осіб для забезпечення можливої конфіскації майна.

Варто зауважити, що відповідно до ст. 152 Цивільного процесуального кодексу України забезпечувати позови до державних підприємств, установ, організацій, колгоспів та інших кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій дозволяється тільки у формі заборони проводити певні дії, тобто арешт судами загальної юрисдикції коштів таких юридичних осіб не передбачається.

Залежно від ухвали суду, постанови прокурора, слідчого арешт може бути накладений на кошти, що знаходяться на всіх або декількох рахунках юридичної (фізичної) особи або на яко-му-небудь конкретному рахунку, на кошти на рахунку в цілому і на конкретно визначену суму.

Чинне законодавство докладно не регламентує порядок виконання ухвал (постанов) про накладення арешту, а лише передбачає можливі випадки його застосування.

Механізм виконання банками ухвал (постанов) про накладення арешту на кошти на рахунках визначається розділом X Інструкції № 7. Суть його полягає в тому, що банк списує суму, на яку накладено арешт, з поточного чи іншого рахунку власника, який зазначено в ухвалі (постанові), і перераховує його на спеціальний рахунок, який відкривається клієнту на час накладення арешту на окремому аналітичному рахунку того самого балансового рахунку, що й рахунок, на який накладено арешт (далі спеціальний рахунок). Якщо необхідної суми коштів на рахунку немає, то накопичення коштів на спеціальному рахунку здійснюється в міру надходження коштів на поточний або інший рахунок клієнта, на кошти якого накладено арешт. Накопичення коштів на спеціальному рахунку на виконання ухвали суду (постанови прокурора, слідчого, державного виконавця), здійснюється в тій же групі черговості, що і оплата розрахункових документів за виконавчими документами судів, згідно з установленим порядком черговості виконання платежів.

У разі накладення арешту до моменту накопичення необхідної суми на спеціальному рахунку банком припиняється списання коштів за розпорядженням власника рахунку (в тому числі використання коштів на потреби підприємства та виплату заробітної плати і прирівнених до них платежів), за винятком платежів до бюджету і обов'язкових зборів до державних цільових фондів.

За загальним правилом арешт накладається на конкретно визначену суму, яка відповідає розміру цивільного позову. У цьому разі після накопичення (резервування) такої суми на спеціальному рахунку, поточний чи інший рахунок, на кошти якого було накладено арешт, продовжує функціонувати в звичайному режимі.

Проте в деяких випадках (наприклад, при провадженні справи про банкрутство, або на стадії попереднього слідства, коли не має змоги визначити можливу суму позову) арешт може накладатися на кошти на рахунку в цілому, без зазначення конкретної суми. У цьому разі накопичення коштів на спеціальному рахунку здійснюється без обмеження суми на весь час дії ухвали (постанови) про накладення арешту (до прийняття судом рішення за позовом), тобто операції за розпорядженням клієнтів не можуть здійснюватись, практично рахунок «блокується» до скасування арешту.

Ухвала суду або постанова прокурора, слідчого, державного виконавця надсилається безпосередньо до банку, в якому відкрито рахунок юридичної або фізичної особи, на кошти якої накладено арешт. Заходи щодо здійснення арешту коштів виконуються банками негайно після отримання ухвали суду або постанови прокурора, слідчого, державного виконавця про накладення арешту. Якщо ухвала суду або постанова прокурора чи слідчого про накладення арешту надійшла до банку після закінчення операційного дня, то заходи щодо здійснення арешту коштів виконуються банками за станом на початок наступного операційного дня.

Якщо на кошти юридичних осіб арешт накладає арбітражний суд, то, крім винесеної ухвали, ним має бути виданий та-кож наказ.

Процедура виконання банками ухвал (постанов) про накладення арешту дещо нагадує механізм безспірного стягнення, про який вже мовилося. Мається на увазі, що кошти списуються банком з рахунків, зазначених в ухвалі (постанові) про накладення арешту і

перераховуються на інший рахунок, обмежується виконання розпоряджень власника рахунку щодо перерахування коштів. Якщо коштів на рахунку бракує для негайного накопичення на спеціальному рахунку, ухвала (постанова) про арешт також, як і документи на безспірне стягнення, вміщується до картотеки для подальшого стягнення коштів у разі їх надходження на рахунок, причому у тій же групі черговості, що і оплата розрахункових документів за виконавчими документами судів.

Відмінність полягає в тому, що при накладенні арешту власник рахунку не може використати за своїм розпорядженням кошти навіть у межах розміру невідкладних потреб та на виплату простроченої заробітної плати, на які він має право у разі застосування безспірного стягнення коштів. Крім того, за безспірним стягненням списані кошти негайно перераховуються на рахунки стягувачів або відповідні рахунки Державного бюджету України та місцевих бюджетів. У разі накладення арешту кошти резервуються на спеціальному рахунку, який банк відкриває тій же юридичній або фізичній особі, на кошти якої накладено арешт. Ці кошти до прийняття рішення судом продовжують належати такій особі, вони лише «відокремлюються» від інших коштів і не можуть витратитися нею.

У Інструкції № 7 чітко зазначено, що кошти, які накопичуються на спеціальному рахунку, забороняється використовувати до отримання рішення суду про їх стягнення або ухвали суду (постанови прокурора, слідчого) про зняття арешту. Накопичені кошти використовуються виключно для забезпечення позову (конфіскації). Будь-які інші претензії до спеціального рахунку висуватися не можуть. Перерахування коштів з цього спеціального рахунку стягувачам або до бюджету можливе тільки після прийняття судом рішення за цивільним позовом, для забезпечення якого був накладений арешт, про повне або часткове задоволення позову або в разі конфіскації майна на підставі виконавчого документа суду. Якщо суд приймає рішення про стягнення суми меншої, ніж накопичена на спеціальному рахунку, або про відмову в позові і знятті в зв'язку з цим арешту, невикористана сума повертається банком на той рахунок, з якого вона була вилучена і відновлюється проведення операції у встановленому порядку. Викладене стосується і інших випадків скасування арешту органом, який прийняв рішення про його застосування, або судом, що розглядає справу.

Якщо до банку надійшло кілька ухвал (постанов) про накладення на кошти на рахунку арешту, то вони виконуються банком у календарній черговості їх надходження.

6.10. Зупинення (припинення) операцій на рахунках

Деякими законами України передбачається право відповідних державних органів зупиняти (припиняти) операції на рахунках. У різних законах вживається то термін «зупинення», то «припинення» операцій, хоча мається на увазі одне і те саме: заборону банкам здійснювати операції за розпорядженням власника рахунку (обмеження можливості власника рахунку проводити розрахункові операції). На нашу думку, правомірно було б застосувати поняття «**зупинення операції**». «Припинення» означає остаточне «закінчення» операцій, наприклад, у зв'язку з закриттям рахунку в результаті припинення діяльності юридичної особи та в інших випадках. Зупинення є тимчасовим заходом, який за загальним правилом передбачає відновлення операції після усунення обставин, які стали підставою для їх зупинення.

На сьогодні Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (п. 6 ст. 8) передбачено, що Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку має право у разі виявлення ознак правопорушення у вигляді випуску в обіг та розміщення незареєстрованих відповідно до чинного законодавства цінних паперів або діяльності на ринку цінних паперів без спеціального дозволу (ліцензії) *зупиняти* операції по банківських рахунках відповідної юридичної особи до виконання або скасування в судовому порядку рішення про накладення штрафу.

Ст. 11 п. 5 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» встановлює право податкових органів *зупиняти* операції на рахунках, а п. 2 ст. 10 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» передбачає право цих органів *припиняти* на рахунках операції у випадках, коли керівництво об'єкта, на якому необхідно провести ревізію або перевірку, перешкоджає працівнику державної контрольно-ревізійної служби виконувати свої обов'язки. Керівникам органів Пенсійного фонду України та їх

заступникам, директорам та їх заступникам виконавчих дирекцій і відділень Фонду соціального страхування України відповідно до п. 3 Постанови Верховної Ради України від 17 червня 1993 р. «Про порядок введення в дію Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про пенсійне забезпечення» надано право припиняти операції підприємств, установ, організацій, громадян-підприємців на рахунках в установах банків у разі відмови їх від реєстрації як платників внесків до зазначених фондів.

Органи податкової служби відповідно до п. 5 ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» **можуть зупиняти операції у разі:**

— *відмови* у проведенні документальної перевірки чи недопущення посадових осіб органів державної податкової служби для обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів або пов'язані з утриманням інших об'єктів оподаткування, незалежно від їх місцезнаходження, обладнання, електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем, що застосовуються для розрахунків за готівку із споживачами, вагокасових комплексів, систем та засобів штрихового кодування;

— *неподання* органам державної податкової служби та їх посадовим особам бухгалтерських звітів, балансів, податкових декларацій (розрахунків), декларацій про валютні цінності, звітів про застосування електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів;

— *непред'явлення* свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, спеціальних дозволів (ліцензій, патентів тощо) на її здійснення, сертифікатів відповідності електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем;

— *порушення* підприємством, установою, організацією, громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності встановленого законом порядку реєстрації в органі державної податкової служби як платників податків, відсутності обліку об'єктів оподаткування або якщо існує реальна загроза витрачання коштів чи відчуження майна, вилучення яких у встановленому законом порядку є єдиним засобом відшкодування збитків, завданих державі, у зв'язку з неплатоспроможністю юридичної особи, що перевіряється.

Статтею 8 Указу Президента України «Про заходи щодо підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами» за № 167 від 4 березня 1998 р. встановлено, що у разі непогашення платником податків податкової заборгованості протягом п'яти робочих днів від дня її виникнення органи державної податкової служби на шостий робочий день приймають рішення про припинення операцій по всіх рахунках (за винятком основного) такого платника, крім операцій із спрямування коштів на основний рахунок, до повного погашення податкової заборгованості та надсилають таке рішення до установ банків, у яких обслуговується платник податків, а також інформують у письмовій формі платника податків про прийняте рішення.

Таким чином, законодавчими актами та указами Президента визначені випадки, коли можуть зупинятися (припинятися) операції на рахунках, та органи, які мають право застосовувати такий захід.

Проте докладної регламентації порядку зупинення (припинення) операції, строку його дії, порядку оскарження рішень про зупинення (припинення) операцій, відповідальність за безпідставне зупинення операцій та несвоєчасне прийняття рішення про їх відновлення вони не встановлюють. Немає і єдиного підходу до питання, які операції все ж таки можна виконувати при застосуванні цього заходу. У більшості законів йдеться про зупинення всіх операцій на рахунках, тобто як по зарахуванню коштів на рахунки, так і списанню за всіма платежами. Тим часом зупинити операції по зарахуванню коштів немає сенсу. Як видно з переліку випадків, що передбачає зупинення операцій, воно спрямоване на те, щоб спонукати власника рахунку, який допустив певні порушення, усунути їх (zareєструватися як платник обов'язкових зборів, надати необхідні документи, допустити уповноважених осіб державних органів до проведення перевірок тощо).

Таку мету належним чином може забезпечити зупинення операцій по списанню коштів, позбавлення власника рахунку права розпоряджатися коштами відповідно до своїх потреб. Тим часом зупинення операцій по зарахуванню коштів лише ускладнить розрахунки між господарюючими суб'єктами. Тому на практиці, як правило, зупиняються операції по списанню коштів з рахунку. Але і такі операції суттєво відрізняються за своїм характером. У повсякденній діяльності часто виникає питання, чи всі операції по списанню коштів мають блокуватися. Адже від цього може постраждати бюджет (за платежами з податків, зборів, неподаткових платежів до бюджету тощо), інші суб'єкти підприємницької діяльності, які мають право на безспірне стягнення коштів за судовими рішеннями тощо. На сьогодні лише два закони визначають, які операції можуть виконуватись, незважаючи на рішення про їх зупинення. Пунктом 6 ст. 8 Закону України

«Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» передбачено, що зупиняються всі операції, за винятком сплати державного мита із заяв і скарг, що подаються до суду. У новій редакції пункту 5 ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» від 5 лютого 1998 р. уточнено, що зупиняються всі операції, за винятком операцій щодо сплати податків, інших платежів до бюджету.

Слід зазначити, що наказом Державної податкової адміністрації України за № 191 від 23 квітня 1998 р. було затверджено Положення про зупинення операцій платників податків на рахунках в установах банків, інших фінансово-кредитних установах. У ньому докладно регулюється порядок прийняття розпоряджень про зупинення операцій, їх виконання тощо, зокрема, визначено, які операції можуть здійснюватися у разі прийняття розпорядження уповноваженого органу податкової адміністрації. До них віднесені, крім платежів щодо сплати податків та інших платежів до бюджету та державних цільових фондів, також операції по надходженню коштів, з стягнення коштів на виконання інкасових доручень (розпоряджень) податкових органів та перерахування коштів з додаткового рахунку на основний у рахунок погашення податкової заборгованості відповідно до вимог п. 4 розділу II Закону України «Про внесення до деяких законів України змін щодо відкриття банківських рахунків».

На нашу думку, доцільно було б у законодавчому порядку передбачити, що у разі прийняття рішення про зупинення операції повинні виконуватися також документи інших стягувачів на безспірне стягнення коштів за виконавчими документами та на сплату державного мита за розгляд у судовому порядку заяв про визнання недійсними таких рішень про зупинення операцій.

Що ж стосується конкретних випадків виконання банками рішень про зупинення операцій, то у разі сумніву щодо виконання певної операції треба за роз'ясненням звертатися до того органу, який прийняв рішення про зупинення.

Щодо **строку, на який можна зупинити операції**, то із змісту законів, що передбачають такий захід, можна зробити висновок, що він триває до того часу, поки будуть усунені обставини, які були підставою до його застосування, і скасування зупинення операцій органом, який прийняв таке рішення, вищим органом або судом. Хоча у відповідних законах не передбачається порядок оскарження рішень (розпоряджень) про зупинення операцій, вони можуть за заявою заінтересованої сторони бути визнаними недійсними в судовому порядку як акти ненормативного характеру. Крім того, вони можуть бути оскаржені в порядку підлеглості вищому органу.

Зупинення операцій і накладення арешту на кошти мають де-які спільні риси: вони обмежують функціонування рахунку в звичайному (нормальному) режимі, позбавляють права власника рахунку розпоряджатися своїми коштами, «блокують» його. Тому в деяких випадках на практиці ці поняття плутають. Тим часом це різні інститути. Вони різняться за підставами застосування. Арешт відповідно до чинного законодавства застосовується як захід за-безпечення цивільного позову (конфіскації майна), зупинення, як уже зазначалось, — як захід впливу на порушників, спонукання їх до усунення порушення. Різні вони і за механізмом здійснення. При виконанні арешту, як говорилося вище, кошти списуються з поточного або іншого рахунку, щодо якого застосований арешт, і перераховуються на спеціальний рахунок, де акумулюються до повного накопичення арештованої суми. Після накопичення визначеної суми функціонування рахунку відбувається у звичайному режимі. У разі виконання розпорядження про зупинення операцій списання коштів і перерахування їх на інший рахунок не проводиться, а просто більшість операцій не виконуються, *рахунок практично «заморожується» до скасування розпорядження про зупинення операцій* (або прийняттям розпорядження про відновлення операцій, як це передбачено зазначеним Положенням про зупинення операцій Державної податкової адміністрації України).

6.11. Відповідальність за порушення виконання грошових зобов'язань

У процесі здійснення безготівкових розрахунків їх учасники мають дотримуватися встановлених правил, своєчасно і в повному обсязі оплачувати товари, послуги тощо, а банки — забезпечувати своєчасне виконання розрахункових документів, чітко і якісне обслуговування клієнтів.

Відповідальність за порушення, допущені при проведенні розрахунків між платниками і одержувачами коштів, слід передбачати у відповідних господарських угодах про

поставку (купів-лю-продаж) товарів, виконання робіт, надання послуг тощо, а у відносинах між банками і клієнтами — у договорах на здійснення розрахунково-касового обслуговування.

Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» передбачено, що платники грошових коштів, які не дотримуються встановлених строків платежів, сплачують на користь одержувачів пеню в розмірі, що встановлюється за угодою сторін, але не вище подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який стягується пеня.

Аналогічно сформульовані у цьому Законі і положення щодо відповідальності банку перед одержувачами коштів у разі затримки зарахування грошових надходжень на їх рахунки.

Постанова Верховної Ради України «Про норматив обігу платіжних документів в Україні» від 25 червня 1993 р. встановлює відповідальність обслуговуючого банку відправника коштів за перевищення нормативного строку проходження платежів у вигляді стягнення пені державним податковим органом із зарахуванням до державного бюджету та відправником коштів із розрахунку 120 % річних облікової ставки Національного банку України від суми не-доплати, розрахованої за кожний день прострочення платежу. Зазначеною Постановою також передбачено, що зарахування або списання коштів за отриманим платіжним документом має здійснюватися банком у день його надходження, а для підприємств Міністерства зв'язку України* норматив проходження банківських платіжних документів з перерахування коштів у межах України має становити сім днів, а з внутрішньообласних розрахунків — три дні. У свою чергу обслуговуючий банк має право відшкодувати стягнену з нього пеню з установ, винних у перевищенні нормативного терміну платежу (Міністерства зв'язку України, банку одержувача).

Слід підкреслити, що відповідно до Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» його дія не поширюється на порядок нарахування та сплати пені, штрафних та фінансових санкцій за несвоєчасну сплату податків, податкового кредиту та інших платежів до бюджетів усіх рівнів і позабюджетних фондів, передбачених чинним законодавством України.

Так, зокрема, за несплату у встановлені строки податків і не-податкових платежів

статтею 4 Декрету Кабінету Міністрів України за № 8—93 від 21 січня 1993 р. «Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів» встановлена пеня із розрахунку 120 % річних від облікової ставки Національного банку України від суми недоплати, розрахованої за кожний день простроченого платежу.

Фінансові санкції за певні порушення вимог законодавства щодо сплати податків та неподаткових платежів передбачені п. 7 ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні». Цим пунктом, наприклад, встановлена відповідальність установ банків, юридичних та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності за неповідомлення про відкриття або закриття рахунків у банках у вигляді стягнення від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, певні штрафні санкції, які можуть застосовуватися до банків, передбачені указами Президента України. Так, статтею 8 Указу Президента України за № 167 від 4 березня 1998 р. «Про заходи щодо підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами» передбачено, що у разі невиконання рішення органу податкової служби про припинення операцій на рахунках до банків застосовуються фінансові санкції у вигляді стягнення сум, у розмірі перерахованих з порушенням цієї вимоги коштів.

Аналогічні санкції передбачені ст. 5^і Указу Президента України «Про заходи щодо нормалізації платіжної дисципліни в народному господарстві України» за № 227 від 16 березня 1995 р. за порушення порядку перерахування виручки від реалізації товарів (робіт, послуг), коштів, повернутих з депозитів, а також сум заборгованостей, що надійшли від інших підприємств, у тому числі гарантів або поручителів, на єдиний поточний рахунок.

Потрібно зазначити, що статтею 8 Арбітражного процесуального кодексу України передбачено штраф за необгрунтоване списання у безспірному порядку претензійної суми у розмірі 10 % від списаної суми. На сьогодні це єдиний випадок, коли законом передбачена штрафна відповідальність за необгрунтоване безспірне списання (стягнення) коштів. Тому в інших випадках необгрунтованого безспірного стягнення коштів мають застосовуватися загальні норми цивільного законодавства щодо відшкодування збитків як у вигляді прямих збитків, так і упущеної вигоди. Крім того, сторони можуть додатково встановлювати відповідальність у вигляді штрафу, пені як за безпідставне безспірне стягнення коштів, так і за інші порушення, які можуть мати місце під час здійснення безготівкових розрахунків, у відповідних договорах.

6.12. Міжбанківські розрахунки

Міжбанківські розрахунки — система безготівкових розрахунків за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які виникають між банківськими установами чи їх клієнтами в процесі їх діяльності.

Законодавчою базою для здійснення міжбанківських розрахунків в Україні є закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про Національний банк України».

В Україні функціонує система електронних міжбанківських розрахунків (система електронних платежів — далі СЕП), тобто комплекс програмно-технічних засобів, призначений для виконання міжбанківських розрахунків їх учасниками із застосуванням електронних засобів приймання, передачі, обробки та захисту інформації. Для здійснення міжбанківських розрахунків банки відкривають кореспондентські рахунки.

Кореспондентський рахунок — рахунок, який відкривається комерційному банку (філії) для здійснення розрахунків, що їх виконує один банк за дорученням і на кошти іншого банку на підставі укладеного кореспондентського договору.

Особливістю кореспондентського рахунку є те, що на ньому обліковуються не лише кошти самого банку, а й кошти його клієнтів. Цим зумовлюються і певні особливості функціонування кореспондентських рахунків.

Система міжбанківських розрахунків забезпечує проведення розрахунків не тільки між установами Національного банку України, комерційними банками, а й опосередковано — між клієнтами банків, якщо платник і одержувач коштів обслуговують-ся не в одній установі банку.

При проведенні міжбанківських розрахунків застосовуються норми Інструкції № 7, яка визначає загальні принципи і форми безготівкових розрахунків, у тому числі міжбанківських, визначає вимоги до розрахункових документів тощо. Проте основним нормативним документом, який регулює питання міжбанківських розрахунків, їх особливості є Інструкція про міжбанківські розрахунки в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України за № 621 від 27 грудня 1999 р. з подальшими змінами і доповненнями.

Взаємовідносини між територіальними управліннями Національного банку України та комерційними банками регламентуються договорами про встановлення кореспондентських відносин.

Національний банк України відіграє визначальну роль у впровадженні і функціонуванні системи електронних міжбанківських розрахунків. Усі такі розрахунки здійснюються за участю установ Національного банку України. Національний банк України забезпечує функціонування СЕП шляхом надання всім її учасникам відповідних програмно-технічних комплексів СЕП, захисту інформації, гарантує надійність, безпеку СЕП, відповідає за нагляд за платіжною системою. СЕП є власністю Національного банку України.

*Нині усі комерційні банки України (їх філії, управління тощо) об'єднані в єдину платіжну систему. Комерційні банки та їх установи відкривають кореспондентські рахунки в територіальних управліннях Національного банку України. Безпосередньо технічне забезпечення проведення розрахунків здійснюється через підрозділи територіальних управлінь Національного банку України — *регіональні розрахункові палати (РРП), які обслуговують банки-учасники СЕП* відповідного регіону.*

Центральна розрахункова палата (ЦРП) організовує функціонування СЕП у цілому, а також обслуговує банки-учасники СЕП Києва та Київської області, для яких не існує окремої регіональної розрахункової палати, і обслуговує інші віртуальні банківські регіони.

Робота Центральної та регіональних розрахункових палат за-безпечується працівниками відповідних підрозділів Національно-го банку України.

Для відкриття кореспондентського рахунку комерційний банк має

надати територіальному управлінню практично такі ж документи, які вимагаються для відкриття поточних рахунків клієнтам банків:

— *заяву встановленого зразка, підписану керівником та головним бухгалтером комерційного банку;*

— *копію належним чином зареєстрованого статуту, засвідчену реєструючим органом або нотаріально;*

— *картку із зразками підписів та відбитком печатки встановленого зразка, засвідчену нотаріально. (Правила оформлення карток із зразками підписів в основному аналогічні передбаченим у Інструкції про відкриття рахунків);*

— *копію документа, що підтверджує взяття комерційного банку на податковий облік, засвідчену нотаріально;*

— *копію документа про реєстрацію в органах Пенсійного фонду, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально;*

— *копію довідки органу державної статистики про включення до Державного реєстру, засвідчену нотаріально або органом, що видав довідку.*

Додатково вимагається подання копії банківської ліцензії, за-свідченої нотаріально.

Для відкриття кореспондентського рахунку установа (філія) комерційного банку подає до територіального управління Національного банку України такі документи:

— *заяву на відкриття рахунку встановленого зразка, підписану керівником та головним бухгалтером філії;*

— *копію положення про філію, засвідчену нотаріально чи банком, що створив філію;*

— *копію дозволу комерційного банку на здійснення банківських операцій, засвідчену нотаріально;*

— *копії документів про взяття філії на податковий облік та реєстрацію в органах Пенсійного фонду;*

— *копію довідки органу державної статистики про включення до Державного реєстру, завірену цим органом або нотаріально;*

— *клопотання комерційного банку про відкриття кореспондентського рахунку філії із зазначенням свого місцезнаходження, ідентифікаційного коду, номера кореспондентського рахунку та територіального управління Національного банку України, в якому він відкритий, і податкового органу, в якому банк стоїть на обліку;*

— *картку із зразками підписів та відбитком печатки, встановленого зразка, засвідчену нотаріально.*

Зазначені документи для відкриття кореспондентського рахунку банку або установи

банку подаються особисто керівником і головним бухгалтером банку (філії).

Кореспондентський рахунок відкривається на підставі укладеного договору та відповідного напису на заяві про відкриття рахунку керівника або уповноваженої ним особи територіально-го управління Національного банку України.

У разі переоформлення кореспондентського рахунку в зв'язку з реорганізацією (злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділення) подаються такі самі документи.

Кореспондентський рахунок комерційного банку закривається:

— за рішенням Національного банку України про ліквідацію комерційного банку;

— за рішенням арбітражного суду про ліквідацію комерційного банку чи визнання його банкрутом;

— за рішенням вищого органу управління комерційного банку про реорганізацію чи ліквідацію, на інших підставах, передбачених чинним законодавством.

Кореспондентський рахунок філії комерційного банку закривається за рішенням вищого органу управління комерційного банку, якому відповідно до чинного законодавства та установчих документів банку надано таке право.

Сторона, яка вважає за необхідне змінити чи розірвати договір, надсилає пропозиції про це другій стороні за договором. Зміна чи розірвання договору здійснюється за узгодженням сторін, а у разі недосягнення згоди — в порядку, встановленому чинним законодавством.

При відкритті і закритті кореспондентських рахунків комерційному банку (філії) діють такі ж правила щодо повідомлення про це податкового органу, як і при відкритті поточних та інших рахунків клієнтів банку, тобто територіальне управління Національного банку України зобов'язане в триденний строк, включаючи день відкриття (закриття), надіслати відповідне повідомлення податковому органу за місцем обліку власника рахунку, а щодо філії — ще й додатково за місцем обліку комерційного банку — юридичної особи, а також територіальному управлінню Національного банку України, де обслуговується комерційний банк цієї філії.

Активні операції комерційні банки та їх установи здійснюють за умови наявності коштів на кореспондентських рахунках.

Усі операції, виконані протягом операційного дня за кореспондентським рахунком комерційного банку (філії), мають бути відображені того ж дня як у балансі самого банку, так і у балансі територіального управління Національного банку, де відкритий такий рахунок.

У СЕП виконується адекватне ведення і взаємна звірка стану кореспондентських рахунків банків (філій) у територіальному управлінні Національного банку і стану їх технічних рахунків у відповідній РРП.

Системи електронних міжбанківських розрахунків можуть використовувати один з двох підходів до обслуговування рахунків учасників:

— усі абоненти і рахунки в системі рівноправні і їх дії ніяк не коригуються між собою;

— у розрахунках безпосередньо беруть участь лише головні банки, а банківські філії виконують розрахунки через головні банки.

Кореспондентський рахунок, на якому об'єднані кошти кількох банківських установ одного банку із наданням можливостей спільного їх використання, дістав назву «**консолідований кореспондентський рахунок**».

Залежно від способів взаємодії головно-го банку з його філіями при виконанні міжбанківських розрахунків через СЕП розрізняють різні варіанти або моделі обслуговування кореспондентського рахунку комерційного банку [12, 354]. В одному випадку всі кошти об'єднуються на одному консолідованому рахунку, через який здійснюються розрахунки всіх його установ. У іншому — в ролі головного банку виступає установа (філія) банку (наприклад, обласне управління) і на консолідованому рахунку, який відкривається в територіальному управлінні Національного банку України, об'єднуються кошти установ цього адміністративного регіону (області). Установи цього регіону (наприклад, районні відділення) не мають окремих кореспондентських рахунків у Національному банку України.

Інструкція про міжбанківські розрахунки на сьогодні передбачає 7 різних моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку у СЕП, які різняться між собою способом розподілу системних ризиків, відповідальності та загальносистемних витрат між учасниками розрахунків, а також інформаційну модель (модель О), яка полягає лише в наданні комерційному банку додаткової інформації про роботу його філій у СЕП без злиття їх кореспондентських рахунків. Банки обирають найбільш прийнятну для них модель, виходячи із особливостей своєї внутрішньої структури, конкретних умов діяльності, сьогоденних потреб і перспектив розвитку. Консолідований кореспондентський рахунок дає змогу ефективніше використовувати спільні кошти групою установ банків, сприяє економії кредитних ресурсів групи банків, підвищенню ступеня керованості філіями в межах системи розрахунків, а тому вже більшість банківських установ працюють за тією чи іншою моделлю консолідованого кореспондентського рахунку [12, 353—368].

Переважно потреби банківської системи в проведенні розрахунків забезпечуються функціонуванням СЕП. Проте в деяких випадках (наприклад, при розрахунках між клієнтами банків за операціями, що мають постійний характер, при здійсненні операцій, пов'язаних із купівлею-продажем валютних коштів на Міжбанківській валютній біржі), комерційні банки укладають між собою прямі кореспондентські відносини — договірні відносини, метою встановлення яких є здійснення платежів і розрахунків за дорученням один одного.

Кореспондентські відносини можуть бути як односторонні, так і двосторонні.

*Комерційні банки, які встановили міме собою прямі кореспондентські відносини — це **банки-кореспонденти**.*

Розрізняють кореспондентські рахунки «лоро» і «ностро».

Рахунок «лоро» — кореспондентський рахунок, відкритий банком-кореспондентом комерційному банку та за яким банк-кореспондент здійснює операції з перерахування і зарахування коштів згідно з укладеним договором.

Цей рахунок є кореспондентським рахунком «ностро» у комерційному банку.

Порядок відкриття та режим функціонування кореспондентського рахунку одного комерційного банку в іншому визначається договором між ними, умови якого повинні відповідати чинному законодавству. Для встановлення прямих кореспондентських рахунків потрібна ліцензія Національного банку України.

Крім зазначеної ліцензії **для відкриття рахунку «лоро» комерційний банк подає банку-кореспонденту такі документи:**

- заяву на відкриття рахунку, підписану керівником та головним бухгалтером банку;
- нотаріально завірнені копії статуту та ліцензії на здійснення банківських операцій;
- картку із зразками підписів та відбитком печатки.

Особливості кореспондентського рахунку банку, призначеного для проведення міжбанківських розрахунків банку з іншими банками як за платежами клієнтів, так і операціями самого банку, визначають і деякі особливості виконання заходів щодо здійснення арешту коштів на кореспондентському рахунку та безспірного стягнення коштів з кореспондентських рахунків комерційних банків. Ці питання регулюються відповідно розділом 10 (п.п. 10.1—10.10) та розділом 9 (п.п. 9.1—9.5) Інструкції про

між-банківські розрахунки в Україні.

У цілому правові підстави здійснення безспірного стягнення коштів з кореспондентських рахунків банків і накладення арешту на них та механізм застосування таких заходів аналогічні викладеним вище стосовно коштів клієнтів банків. Особливості ж їх застосування до кореспондентських рахунків полягають у тому, що стягнення коштів у безспірному порядку та виконання ухвал про накладення арешту здійснюється територіальним управлінням Національного банку України, в якому відкрито такий рахунок банку. Проте Інструкцією про міжбанківські розрахунки в Україні (зокрема пунктом 9.4) також встановлено, що при стягненні коштів у безспірному порядку на кореспондентському рахунку комерційного банку мають залишатися кошти в розмірі встановлених Національним банком обов'язкових резервів та 10 % від суми залишку коштів на початок операційного дня, зменшеного на суму обов'язкових резервів для забезпечення потреб клієнтів. Таке ж положення міститься і у пункті 10.4.3 щодо порядку накладення арешту на кошти на кореспондентському рахунку банку.

Якщо після застосування вищезазначених заходів розрахунковий документ не буде повністю виконаний, а отже, і картотека не буде сплачена (розрахункові документи на безспірне стягнення приймаються територіальним управлінням Національного банку України в картотеку за позабалансовим рахунком № 9804 «Розрахункові документи, не сплачені в строк через відсутність коштів у банку»), за рішенням начальника або уповноваженої ним особи територіального управління здійснюється стягнення коштів з боржника з урахуванням поточних надходжень на кореспондентський рахунок протягом операційного дня. Механізм цього стягнення полягає в тому, що кожного дня вираховується сума утримання, яка визначається як відсоток від надходжень на кореспондентський рахунок банку за останній робочий день, у який було надходження. Розмір відсотка дорівнює показнику платоспроможності цього банку на останню звітну дату, але не нижче його нормативного значення і не вище 50 %.

Норматив платоспроможності банку (НЗ) — це співвідношення капіталу банку і сумарних активів, зважених щодо відповідних коефіцієнтів за ступенем ризику. Це співвідношення визначає достатність капіталу банку для проведення активних операцій з урахування ризиків, що характерні для різноманітних видів банківської діяльності. Цей показник розраховується окремо для кожного банку, але нормативне значення його не може бути нижче ніж 8 %. Порядок визначення нормативу платоспроможності регулюється розділом 3 Інструкції про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків, затвердженої постановою Правління Національного банку України за № 141 від 14 квітня 1998 р. зі змінами і доповненнями від 18 травня 1999 р. за № 238.

Кошти, накопичені з поточних надходжень у розмірі, визначеному за цим розрахунком, спрямовуються на оплату розрахункових документів на безспірне стягнення, які враховуються в картотеці.

Запровадження зазначеної норми щодо обмеження стягнення з кореспондентського рахунку банку (10 % від суми залишку коштів і показник платоспроможності не вище 50 %) зумовлено тим, що у разі стягнення всіх коштів (перерахування їх на накопичувальний рахунок для здійснення арешту), неможливо буде здійснювати розрахунки клієнтів, кошти яких знаходяться на рахунках, відкритих у цьому банку, тобто постраждають треті особи, які не мають ніякого відношення до обставин, що стали підставою для стягнення коштів (накладення арешту). У свою чергу банк, якщо не вистачає коштів на кореспондентському рахунку, для здійснення доручень клієнтів на проведення платежів зобов'язаний ужити заходів для вивільнення коштів за рахунок високоліквідних активів, їх надходження на рахунок і забезпечення нормального здійснення розрахунків.

Варто нагадати, що ще однією особливістю здійснення безспірного стягнення коштів з кореспондентського рахунку банку є право стягувача у разі стягнення з банку, в якому він обслуговується, надавати або надсилати розрахункові та виконавчі документи безпосередньо до територіального управління Національного банку України, в якому відкрито кореспондентський рахунок банку-платника.

Слід також зазначити, що відкриття кореспондентських рахунків у іноземній валюті банків-резидентів і нерезидентів як в іноземній валюті, так і в гривнях, та порядок здійснення розрахунків за ними регулюється окремим нормативним документом — Положенням про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях, затвердженим постановою Правління Національного банку України за № 118 від 20 березня 1998 р. з наступними змінами і доповненнями. Проте це вже питання сфери валютного регулювання і вони докладно розглядаються в окремому розділі.

Література

1. *Банковское право* / Под общ. ред. С. И. Кумок: В 4-х т. — М., 1994.

2. *Белов В. Н.* Финансовне договори. — М., 1967.
3. *Гарантии и акредитиви в современной банковской практике / Под ред. А. Д. Голубовича.* — М., 1994.
4. *Ефимова Л. Г., Каблукова Л. А.* Ответственность банков за нарушение расчетных операций // Бизнес и банки. — 1993. — № 19.
5. *Ефимова Л. И., Новоселова Л. А.* Банки: ответственность за нарушения при расчетах. — М, 1996.
6. *Кочмола К. В.* Банк: Расчетные и кассовые операций. — Ростов-на-Дону, 1997.
7. *Кротюк В. Л., Заруденко Л. Н.* Безспірне стягнення та накладення арешту на кошти комерційних банків // Вісник Національного банку України. — 1996. — № 2.
8. *Олейник О. М.* Основы банковского права: Курс лекций. — М., 1997.
9. *Правовые аспекты межбанковских расчетов: Сб. ст. по банковскому праву.* - К., 1994.
10. *Фінансове право: Підручн. під ред. проф. Л. К. Воронової.* — Харків, 1998.
11. *Чмелик Г. В., Панченко Г. П.* Дещо про безспірне стягнення коштів із боржника-держави // Вісник Національного банку України. — 1999. - № 7.
12. *Ющенко В. А., Савченко А. С., Цокол С. Л., Новак І. М., Страхар-чук В. П.* Платіжні

системи. — К., 1998.